

.....

PRAJD KUHARTICA

.....

*recepti za preživljavanje,
samozaštitu i otpor*

za kvir i svu drugu
omladinu

Zagreb, 2026

Impressum

Izdavač
Zagreb Pride

Za izdavača
Ivan Adam Šestan

Autor
Marko Jurčić

Kontakt

✉ info@zagreb-pride.net
🌐 www.zagreb-pride.net

Potraži nas na društvenim mrežama
Instagram, Facebook, Bluesky i YouTube:
📍 @zagrebpride

ISBN
978-953-8170-08-9

Grafika i prijelom
Marin Berović

Zagreb, 2026

Publikacija je nastala uz sklopu projekta Škola LGBT
prava uz financijsku podršku Grada Zagreba.

Sadržaj

<i>Kome i čemu služi prajdova kuharica?</i>	4
<i>Osnovni sastojci</i>	6
<i>Temeljna prava</i>	
<i>Neotuđiva prava</i>	7
<i>Građanska i politička prava</i>	7
<i>Ekonomsa, socijalna i kulturna prava</i>	8
<i>Recepti</i>	10
<i>Sigurnost u svom domu</i>	11
<i>Sigurnost školi i na studijima</i>	15
<i>Pristanak u seksu i bliskosti</i>	18
<i>Kontakt s policijom u svakodnevnom životu</i>	21
<i>Pošten rad</i>	28
<i>Kako i kome prijaviti diskriminaciju</i>	32
<i>Kako i kome prijaviti zločin iz mržnje</i>	36
<i>Kako živjeti u svom rodu</i>	39
<i>Obiteljski život: životno partnerstvo i brak</i>	43
<i>Kako glasati na izborima</i>	47
<i>Kako organizirati prosvjed</i>	50
<i>Kako osnovati udruhu</i>	53
<i>Kako se oduprijeti vojnoj obvezi</i>	56
<i>Gdje i od koga zatražiti pomoć i podršku</i>	59
<i>Izvori i temelji Prajdove kuharice</i>	65

Prajdova kuharica

namijenjena je SVIMA koji žele znati koja prava imaju, kako ih koristiti i gdje za njihovo ostvarenje potražiti podršku.

Pisana je tako da bude razumljiva mladima, ali se ne zaustavlja na osnovama.

Nije važno kako se identificiraš, koga voliš, kako izgledaš ili gdje se trenutno nalaziš u svom životu.

Ako živiš u Hrvatskoj, prava o kojima je ovdje riječ odnose se i na TEBE.

Prajdova kuharica sastoji se od **osnovnih sastojaka** – temeljnih prava i obaveza države da ih omogući – kao i konkretnih recepata za situacije u kojima se ljudi često nađu – od škole, studija, obitelji i intimnih odnosa, preko posla, ulice, sve do dokumenata te javnih i državnih institucija.

Svaki recept u Prajdovoj kuharici ima istu strukturu:

- * **Glavni sastojci** objašnjavaju koja prava postoje i što je potrebno da bi se ostvarila.
- * **Začini po želji** nude dodatne mogućnosti i izbore.
- * **Dobro je znati** donosi važne informacije, ograničenja i realne okolnosti u kojima se prava ostvaruju.
- * **Za ponijeti** sažima ono najvažnije i pomaže ti odlučiti što iz svega ovoga zadržati za sebe.

Ne moraš čitati sve redom niti pamtiti svaki detalj.

Možeš se vraćati samo dijelovima koji ti u tom trenutku trebaju.

*Tvoja prava nisu nagrada za poslušnost
niti nešto što moraš zaslužiti.*

Ona postoje kako bi te štitila, davala ti prostor i omogućila samostalno donošenje odluka o vlastitom životu. Neka prava vrijede uvijek, neka se ostvaruju postupno, ali sva su tu za sve nas. Ostvarivanje prava i donošenje odluka uvijek ovise o okolnostima. Dob, ekonomska ovisnost, obiteljski odnosi i institucionalna pravila utječu na to koliko netko u određenom trenutku može samostalno odlučivati.

Ako ti Prajdova kuharica pomogne da se osjećaš sigurnije, informiranije ili da postavljaš granice, ispunila je svoju svrhu. Ako ti pomogne da informiraš i nekog drugog, to je isto dobro. Ako želiš napraviti još jedan korak i biti dio promjena, možeš se **uključiti i u rad Zagreb Pridea**.

Osnovni sastojci

Osnovni sastojci su baza svih recepata u Prajdovoj kuharici. Objašnjavaju temeljna prava i njihove granice. Dobro ih je znati prije nego što kreneš dalje.

Temeljna prava

Temeljna prava su prava i slobode koje pripadaju svima u Hrvatskoj. Neovisno o tome ima li osoba državljanstvo, boravište ili azil. Temeljna prava su zajamčena međunarodnim pravom¹, Ustavom Republike Hrvatske² i Poveljom Europske unije o temeljnim pravima³ te razrađena zakonima, od kojih su najvažniji Zakon o suzbijanju diskriminacije⁴ i Zakon o ravnopravnosti spolova⁵. **Temeljna prava i slobode vrijede za sve osobe, bez obzira na dob, spol, rodni identitet, spolnu orijentaciju, boju kože, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalnu ili etničku pripadnost ili bilo koju drugu osobinu ili razliku.**

- * pravo na dostojanstvo, život i osobnu sigurnost
- * jednakost pred zakonom i zabrana diskriminacije
- * pravo na privatni i obiteljski život, čast, ugled, tjelesni integritet, nepovredivost doma, tajnost dopisivanja i zaštitu osobnih podataka
- * sloboda mišljenja, izražavanja, savjesti, vjere i drugih uvjerenja
- * pravo na pristup informacijama i zabrana cenzure
- * sloboda javnog i mirnog okupljanja i prosvjedovanja te društvenog i političkog djelovanja, uključujući pravo glasa i kandidiranja
- * pravo na pravedno suđenje, obranu, pretpostavku nevinosti i pravni lijek
- * pravo na rad, kolektivno pregovaranje, sindikalno djelovanje i štrajk, poštene i sigurne uvjete rada, javno obrazovanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu te slobodan izbor zanimanja
- * sloboda kretanja i boravišta
- * pravo da državne institucije postupaju pošteno i odgovorno
- * pravo na azil u skladu s međunarodnim pravom te zaštitu tražitelja:ica azila od protjerivanja, prisilnog udaljavanja ili odvratanja
- * pravo maloljetnih osoba i djeteta na najbolji interes i izražavanje mišljenja u postupcima koji ih se tiču, uključujući pravo na zaštitu, skrb i osobne odnose

Neotuđiva prava

Neka temeljna prava imaju poseban status. Zovemo ih neotuđiva prava.⁶ Ona su zaštićena međunarodnim pravom i ne smiju se ukinuti ni suspendirati, čak ni u izvanrednim okolnostima poput rata, izvanrednog stanja ili pandemije. Ta prava vrijede (za)uvijek.

Posebno je važno naglasiti da se ova prava odnose na sve osobe, uključujući ljude u pokretu, izbjeglice i druge osobe bez reguliranog boravišta. Hrvatska ih mora poštovati bez obzira na to kako netko ulazi u zemlju ili kakav je toj osobi administrativni status ovdje.

U neotuđiva prava spadaju:

- * pravo na život
- * zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja
- * zabrana ropstva i prisilnog rada
- * zabrana zatvora zbog dugova ili neispunjenih ugovora
- * zabrana kažnjavanja za nešto što u trenutku kada se dogodilo nije bilo zabranjeno
- * pravo svake osobe da bude priznata pred zakonom kao osoba
- * sloboda mišljenja, savjesti i vjere ili drugih uvjerenja

Ostala temeljna prava mogu se ograničiti samo iznimno. To se smije dogoditi u rijetkim okolnostima poput rata, ozbiljne sigurnosne prijetnje za život ljudi ili pandemije, i samo ako je to propisano zakonom. I tada ograničenja moraju biti nužna, razmjerna i privremena s jasnim rokom trajanja.

Temeljna prava postoje kako bi štitila ljude, a ne kao nagrada za poslušnost i pokornost. Temeljna prava, a osobito neotuđiva prava, zaštićena su međunarodnim pravom i obvezuju države bez obzira na njihove političke i druge interese. Time su po snazi iznad i Hrvatske i svake druge države. Ona vrijede za sve ljude, svugdje na svijetu.

Građanska i politička prava

Građanska i politička prava omogućuju nam da živimo slobodno, sudjelujemo u javnom životu i štitimo se od samovolje države i autoritarnih vlasti. Ona postavljaju granice državnoj moći i daju ljudima prostor da javno govore, djeluju i suprotstave se nepravdi.

Ova prava zajamčena su Ustavom Republike Hrvatske i dodatno zaštićena Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, koji Hrvatska primjenjuje od osamostaljenja kao država sljednica SFR Jugoslavije,⁷ te Europskom konvencijom o ljudskim pravima.⁸ Neka od njih su neotuđiva, a neka se mogu ograničiti samo iznimno i pod strogim uvjetima propisanim zakonom.

U građanska i politička prava spada većina temeljnih prava, ali i:

- * zaštita od proizvoljnog uhićenja i zadržavanja
- * pravo na slobodu kretanja i izbora mjesta boravišta, kao i pravo na napuštanje bilo koje zemlje
- * pravo sudjelovanja u političkom životu, uključujući glasanje i kandidiranje
- * pravo na djelotvornu pravnu zaštitu i žalbu na neku odluku ili presudu
- * pravo da živiš i čuvaš svoj identitet, jezik i kulturu, uključujući i kad pripadaš zajednici koja nije većinska
- * zaštita od zlorabe ovlasti policije i drugih tijela vlasti
- * pravo na sklapanje braka i obitelj uz slobodan i potpun pristanak
- * prava djeteta na stjecanje državljanstva i zaštitu od strane svoje obitelji, društva i države
- * prava osoba lišenih slobode na čovječno postupanje i poštivanje njihovog dostojanstva
- * zabrana poticanja na rat i na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koja potiče diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje

Ova prava su važna jer omogućuju vidljivost zajednica, samoorganiziranje, političko djelovanje i javno izražavanje identiteta, bez straha od represije države. Država je pak dužna štiti ova prava i osigurati osobnu sigurnost i slobodu svim ljudima, bez iznimke.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ekonomska, socijalna i kulturna prava osiguravaju materijalne uvjete za dostojanstven život. Ona se odnose na rad, obrazovanje, zdravlje, socijalnu sigurnost i sudjelovanje u kulturnom životu.

Ova prava zajamčena su Ustavom Republike Hrvatske i Poveljom Europske unije o temeljnim pravima, a osobito Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,⁹ koji je Hrvatska također prihvatila kod osamostaljenja,¹⁰ te Europskom socijalnom poveljom Vijeća Europe.¹¹ U zemljama Europske unije neka od ovih prava smatraju se temeljnim pravima, a države imaju obvezu postupno ih ostvarivati bez diskriminacije.

Za razliku od nekih temeljnih građanskih i političkih prava, ova se prava ostvaruju kroz javne politike, sustave i proračune. Država ih mora provoditi stvarno i učinkovito, a ne samo na papiru, i ne smije ih ukidati proizvoljno ili selektivno. Zbog globalnih nejednakosti među državama i unutar samih društava, kao i različite razine raspoloživih resursa, ova se prava mogu ostvarivati postupno, u skladu s mogućnostima države. No svaka država potpisnica Pakta ima obvezu ta prava širiti i razvijati, a ne sužavati.

U ekonomska, socijalna i kulturna prava spadaju:

- * pravo na rad i slobodan izbor zanimanja
- * pravo na poštene i sigurne uvjete rada te zaštitu od iskorištavanja
- * pravo na javno i dostupno obrazovanje
- * pravo na zdravlje i zdravstvenu zaštitu
- * pravo na socijalnu sigurnost i socijalnu pomoć
- * pravo na sudjelovanje u kulturnom životu i pristup kulturnim sadržajima
- * pravo na članstvo u sindikatu i pravo na štrajk
- * pravo na odgovarajući životni standard pojedinca ili obitelji, uključujući odgovarajuću prehranu, odjeću i stanovanje, kao i pravo na stalno poboljšanje životnih uvjeta
- * zaštita obitelji i roditeljstva, uključujući pravo na roditeljski dopust, te obveza države da osigura zaštitu i dobrobit sve djece i mladih bez diskriminacije
- * pravo čitavog društva na pogodnosti znanstvenog napretka i njegove primjene, uključujući razvoj i širenje znanosti i kulture, uz poštivanje slobode istraživanja i stvaranja

Ova prava su ključna jer daju sadržaj građanskim i političkim pravima. Bez ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, građanska i politička ostaju nedostupna većini ljudi. Država i lokalna zajednica imaju obvezu osigurati da ova prava budu jednako dostupna svima, da se razvijaju i jačaju bez diskriminacije, za sve društvene skupine u skladu s dostupnim resursima.

Ova prava su ključna. Sloboda govora ili pravo glasa teško su ostvarivi ako je osoba gladna, bolesna, bez doma ili bez obrazovanja. Ekonomska, socijalna i kulturna prava omogućuju da građanska i politička prava budu stvarna, a ne samo formalna. Država i lokalna zajednica imaju obvezu osigurati dostupnost ovih prava svima, bez diskriminacije, u skladu s dostupnim resursima.

RECEPTI

Ove recepte možeš koristiti u stvarnim životnim situacijama, kad i ako ti zatrebaju.

Ne moraš ih čitati redom.

Sigurnost u svom domu

Sigurnost u svom domu odnosi se na to koliko su tvoja prava, dostojanstvo te tjelesni i psihički integritet zaštićeni u prostoru u kojem živiš.¹² To uključuje roditeljski dom, dom koji dijeliš s cimerima:icama, studentski dom, privremeni smještaj, iznajmljen stan, kao i dom u kojem živiš s partnerom:icom ili drugim osobama s kojima imaš bliske ili intimne odnose.

Nepovredivost doma i pravo na privatnost zajamčeni su Ustavom Republike Hrvatske i povezani su s državnim obvezama zaštite.¹³ Država je dodatno obvezana imati protokole za postupanje u slučaju obiteljskog nasilja i drugih oblika ugroze sigurnosti u domu.¹⁴ Ta zaštita ne ovisi o vlasništvu. Odnosi se i na obiteljski dom, dom koji iznajmljuješ, koristiš kao socijalnu uslugu ili u kojem živiš temeljem dogovora s drugima. Ona štiti prostor u kojem živiš i uvjete u kojima možeš voditi dostojanstven život.

Dom nije uvijek i za svakoga sigurno mjesto. Bliskost, ovisnost, ekonomski odnosi i nemogućnost lakog odlaska često stvaraju situacije u kojima su granice nejasne, a moć nejednako raspoređena. U takvim okolnostima sigurnost u vlastitom domu može biti ograničena ili uvjetna.

Ovaj recept objašnjava koja su tvoja prava u vlastitom domu u Hrvatskoj, gdje su granice moći drugih osoba, kako institucije reagiraju u praksi i koje stvarne izbore imaš kada sigurnost izostane.

Glavni sastojci

- * *Nepovredivost doma:* prostor u kojem živiš zaštićen je od samovoljnog ulaska, nadzora i kontrole. Nitko nema pravo ulaziti u tvoj dom, pretraživati ga ili boraviti u njemu bez zakonske osnove ili tvoje suglasnosti.
- * *Dostojanstvo i sigurnost:* imaš pravo živjeti u prostoru koji ne ugrožava tvoje tjelesno i psihičko zdravlje. Nasilje, prijetnje, zastrašivanje, kontrola i ponižavanje nisu prihvatljiv dio zajedničkog života, bez obzira na odnos.
- * *Zaštita od nasilja:* fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko nasilje zabranjeni su zakonom. To vrijedi u odnosima s roditeljima, partnerima:icama, cimerima:icama i drugim osobama s kojima dijeliš prostor.
- * *Pravo na privatnost:* imaš pravo na privatni život, vlastite stvari, komunikaciju i odluke. Kontrola poruka, kretanja, trošenja novca ili društvenih odnosa može predstavljati povredu prava, čak i kada dolazi od bliske osobe.
- * *Pravo na pomoć:* imaš pravo tražiti pomoć i zaštitu kada se u vlastitom domu osjećaš nesigurno. To pravo ne ovisi o tome tko je vlasnik stana, tko plaća režije ili kakav je vaš odnos.

Začini po želji

- * *Dogovori i granice:* u zajedničkom stanovanju granice se često dogovaraju neformalno. Jasni dogovori mogu smanjiti rizik, ali ne zamjenjuju zakonsku zaštitu kada dođe do nasilja ili zlostavljanja.
- * *Privremena rješenja:* boravak kod prijatelja:ica, rodbine ili u privremenom smještaju ponekad je način da se dobije vrijeme i prostor za odluku. To nije trajno rješenje, ali može smanjiti neposredni rizik.
- * *Institucionalna pomoć:* centri za socijalnu skrb, policija, skloništa i savjetovališta mogu se uključiti kada situacija postane opasna ili neizdrživa. Njihova dostupnost i kvaliteta pomoći razlikuju se u praksi.¹⁵
- * *Dokumentiranje:* bilješke, poruke, svjedoci:kinje i medicinska dokumentacija mogu biti korisna ako odlučiš potražiti zaštitu ili pokrenuti postupak.

Dobro je znati

- * Dom nije isto što i vlasništvo. Prava na sigurnost i zaštitu vrijede i ako nisi vlasnik/ca stana, ako živiš kod roditelja, u studentskom domu, privremenom smještaju ili u iznajmljenom smještaju.
- * Roditelji imaju obveze,¹⁶a ne neograničenu moć. Roditeljska skrb ne daje pravo na nasilje, ponižavanje, izbacivanje maloljetnih osoba iz doma ili potpunu kontrolu nad privatnim životom.
- * Odrasla dob ne znači automatsku sigurnost. I kao punoljetna osoba možeš biti ekonomski ili stambeno ovisna o drugima, što otežava izlazak iz štetne ili nasilne situacije.
- * Partnerski i obiteljski odnosi nisu privatna stvar kada postoji nasilje. Država ima obvezu reagirati na nasilje u obitelji i u intimnim odnosima, iako se u praksi reakcije često odgađaju ili umanjuju. Obiteljsko i partnersko nasilje uključuje sve tipove zajednica, uključujući i istospolne, neformalne i druge intimne odnose.
- * Cimerstvo i zajednički smještaj nisu izvan zakona. Uznemiravanje, prijetnje i nasilje u studentskim domovima ili zajedničkim unajmljenim stanovima smatraju se povredama prava.
- * Neprijavljeno boravište u stanu koji unajmljuješ ne može biti razlog za uskraćivanje pomoći ili zaštite ako su tvoja prava povrijeđena. U praksi stanodavci koji iznajmljuju stanove bez namjere da plate porez često traže stanarinu u gotovini i uskraćuju suglasnost za prijavu boravišta, jer ona stvara službeni trag o tome tko stan koristi. To se nikada ne smije koristiti protiv tebe pri ostvarivanju tvojih prava.
- * Smještaj u studentskom domu podliježe pravilnicima i kvotama. Studentski centar odlučuje o uvjetima stanovanja, organizaciji soba i mogućnostima promjene smještaja ili osoba s kojima živiš. Imaš pravo podnijeti zahtjev za premještaj, ali ne postoji rok u kojem se on mora omogućiti jer kapaciteti i politika dodjele odlučuju o ishodu.
- * Nasilje u obitelji prema maloljetnoj osobi je kažnjivo. Policija ima ovlasti intervenirati i pružiti zaštitu maloljetnim osobama, a centri za socijalnu skrb imaju obvezu provjeriti situaciju i poduzeti mjere zaštite.
- * Ako nemaš siguran dom i ne možeš samostalno živjeti, postoji i organizirano stanovanje kao socijalna usluga stanovanja uz podršku, dostupna kroz centar za socijalnu skrb. U praksi se koristi u težim slučajevima, primjerice kod beskućništva, nasilja u obitelji, izostanka adekvatne roditeljske skrbi ili drugih okolnosti koje onemogućuju siguran život, uključujući maloljetne i mlade punoljetne osobe. Dostupnost ovisi o individualnoj procjeni i kapacitetima.
- * U kriznim situacijama zbog nasilja možeš potražiti pomoć i u sigurnim kućama. Neke sigurne kuće imaju ograničenja tko može koristiti smještaj, primjerice samo žene ili žene s maloljetnom djecom do određene dobi. U praksi to može otežati pristup pojedinim osobama i otvoriti pitanja poštivanja rodnog identiteta.

- * Institucije često reagiraju selektivno. Teži oblici nasilja češće dobivaju brzu reakciju od dugotrajnog psihičkog ili ekonomskog zlostavljanja, iako i ono ima ozbiljne posljedice. Ako se nasilje nastavlja ili se ignorira, možeš se obratiti pravobraniteljici za ravnopravnost spolova ili pravobraniteljici za djecu, koje imaju ulogu nadzora kada mehanizmi zaštite zakažu ili štite počinitelja.

Za ponijeti

Dom bi trebao biti prostor sigurnosti, ali u stvarnosti to nije uvijek slučaj. Prava na nepovredivost doma, dostojanstvo i zaštitu od nasilja postoje, ali njihova provedba ovisi o okolnostima i reakciji institucija.

Imaš pravo tražiti pomoć, postaviti granice, privremeno se udaljiti ili uključiti druge. Pomoć može doći od institucija, ali i od ljudi od povjerenja ili specijaliziranih udruga.

*Politike i prakse zaštite od rodno uvjetovanog nasilja i nasilja u obitelji ovise o državnim politikama i mogu se mijenjati i u kratkom roku. Pristupi i dostupne mogućnosti nisu stalni. Zato je važno informirati se kod institucija i udruga navedenih **na kraju** Prajdove kuharice.*

Tvoja sigurnost i zdravlje važniji su od očekivanja vezanih uz dom ili lojalnosti obitelji, partneru:ici ili nekoj bliskoj osobi. Ti odlučuješ gdje i kako povlačiš granicu, u skladu sa svojim okolnostima i stvarnim mogućnostima.

Sigurnost u školi i na studijima

Sigurnost u školi i na studijima odnosi se na to koliko su tvoja prava, dostojanstvo te tjelesni i psihički integritet zaštićeni unutar obrazovnih institucija.¹⁷ Obuhvaća odnose s nastavnicima:icama, profesorima:icama, zaposlenicima, drugim učenicima:icama i studentima:icama, kao i način na koji institucije reagiraju na nasilje, uznemiravanje, diskriminaciju i zloupotrebu moći.

Pravo na obrazovanje zajamčeno je Ustavom Republike Hrvatske¹⁸ te europskim¹⁹ i međunarodnim pravom.²⁰ Ono uključuje uvjete u kojima se obrazovanje može stvarno ostvarivati, uključujući sigurnost i zaštitu od nasilja i diskriminacije. Kada ti uvjeti izostanu, pravo na obrazovanje ostvaruje se otežano ili nejednako.

Škole i sveučilišta imaju hijerarhije, interese i reputaciju koju štite, ali i zakonske obveze sprječavati i sankcionirati diskriminaciju i nasilje. Kad se te obveze sudare s institucionalnim interesima, reakcije su često spore, selektivne ili usmjerene na „rješavanje unutar kuće”.

Ovaj recept objašnjava koja su tvoja prava u obrazovnim institucijama u Hrvatskoj, što su škole i fakulteti dužni učiniti, kako to izgleda u praksi i koje stvarne izbore imaš kada institucija ne reagira ili reagira loše.

Glavni sastojci

- * *Dostojanstvo i sigurnost:* imaš pravo na obrazovanje u okruženju koje ne ugrožava tvoje tjelesno i psihičko zdravlje. Nasilje, prijetnje, uznemiravanje i ponižavanje zabranjeni su zakonom i nisu nešto što treba prihvatiti kao normalno iskustvo.
- * *Zaštita od diskriminacije:* zakonom je zabranjena **diskriminacija** na temelju različitih karakteristika i osobnih okolnosti, uključujući spol, spolnu orijentaciju, rodni identitet, spolna obilježja, boju kože, nacionalnu ili etničku pripadnost, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, invaliditet i socijalni status. To vrijedi u nastavi, ocjenjivanju, upisima i svakodnevnim odnosima.
- * *Zaštita od uznemiravanja i nasilja:* seksualno, rodno i drugo uznemiravanje, vršnjačko nasilje i zlostavljanje nisu dopušteni, bez obzira dolaze li od učenika:ca, studenata:ica ili zaposlenih osoba.
- * *Pravo na pritužbu:* imaš pravo prijaviti problem i očekivati da institucija reagira. Prijava nije napadna školu ili fakultet. Prijava je tvoje pravo. Ako svjedočiš nasilju, diskriminaciji ili seksualnom uznemiravanju, imaš pravo reagirati i tražiti postupanje.
- * *Pravo na privatnost:* razgovori, prijave i osobni podaci povezani s nasiljem ili uznemiravanjem moraju se obrađivati uz poštivanje privatnosti i dostojanstva. Kod prijave, nitko o tebi nema pravo prikupljati informacije koje nemaju veze s prijavom.

Začini po želji

- * *Unutarnji mehanizmi:* škole i fakulteti imaju različite povjerenike, protokole, pravilnike ili osobe zadužene za postupanje. Njihova učinkovitost ovisi o kulturi ustanove i odnosima moći. To uključuje i studentske i učeničke predstavnike:ice, čija je uloga često savjetodavna, a stvarni utjecaj ograničen.
- * *Vanjske institucije:* pučka pravobraniteljica i posebne pravobraniteljice, inspekcije, policija i druge institucije mogu se uključiti kada unutarnji mehanizmi zakažu ili kada se radi o težim oblicima nasilja ili kaznenim djelima.
- * *Dokumentiranje:* bilješke, poruke, e-mailovi i svjedoci:kinje mogu biti korisni ako odlučiš reagirati, osobito ako se postupak razvlači ili se problem relativizira.
- * *Pauza i distanca:* u nekim situacijama privremeno povlačenje, promjena grupe, predmeta ili studija može biti način zaštite vlastitog zdravlja i sigurnosti.

Dobro je znati

- * Škole u Hrvatskoj imaju jasnije formalno propisane obveze od sveučilišta. U osnovnim i srednjim školama postoje državni protokoli za postupanje u slučaju nasilja i uznemiravanja. Na papiru su obveze jasne, iako se u praksi često ne provode dosljedno.
- * Na sveučilištima je odgovornost raspršena. Pravila se često donose na razini fakulteta ili akademije, a ne na razini cijelog sveučilišta. To znači da razina zaštite ovisi o tome gdje studiraš.
- * Institucije prvo štite sebe. U praksi se problemi često umanjuju, odgađaju ili pokušavaju riješiti tiho kako bi se izbjegla reputacijska šteta.
- * Moć je nejednako raspoređena. Kada je u problem uključen profesor:ica, nastavnik:ica ili druga osoba s institucionalnom moći, reakcije su sporije i opreznije.
- * Ne reagira se jednako na sve prijave. Teži oblici nasilja i izravne prijetnje shvaćaju se ozbiljnije od kontinuiranog uznemiravanja, iako i ono ima stvarne i dugotrajne posljedice.
- * Kada unutarnji mehanizmi zakažu, a škole, fakulteti ili sveučilišta ne reagiraju ili reagiraju presporo, možeš se obratiti vanjskim institucijama, posebno pučkoj pravobraniteljici i posebnim pravobraniteljicama. Njihova je uloga nadzor rada drugih tijela i postupanje po pritužbama.
- * Sigurnost nije jednako dostupna svima. Neke grupe i zajednice češće su izložene uznemiravanju i nasilju te imaju veće nepovjerenje u institucije. Ako se tebi ništa od toga nikada nije dogodilo, to ne znači da se ne događa drugima. Različita iskustva sigurnosti mogu postojati istovremeno unutar iste škole ili fakulteta.

Za ponijeti

Škole i fakulteti imaju zakonske obveze postupanja, ali u hrvatskoj praksi često štite vlastite interese i ugled, što dovodi do sporih, selektivnih ili izostalih reakcija. Prava na dostojanstvo te zaštitu od diskriminacije i nasilja postoje, ali njihova provedba ovisi o ustanovi i odnosima moći unutar nje.

Imaš pravo prijaviti, tražiti pomoć, uključiti druge ili se povući. Pomoć i podrška postoje i izvan obrazovnih i visokoškolskih ustanova. Mogu doći od državnih i javnih tijela, ali i od udruga i drugih društvenih aktera. Za više, pogledaj kontakte [na kraju](#) Prajdove kuharice.

Ti odlučuješ koliko se izlažeš, kome se obraćaš i gdje povlačiš granicu.

Pristanak u seksu i bliskosti

Bliskost, flert, veze i seks mogu biti lijepi, zbudjujući, uzbudljivi, neugodni ili sve to istovremeno. Ljudi u to ulaze s različitim očekivanjima, iskustvima i granicama. Važno je poštovati granice i jasno komunicirati očekivanja.

Ovaj recept je o pristanku.²¹ O tome kako ljudi slobodno i svjesno odlučuju žele li nešto ili ne. Pristanak vrijedi u svim vrstama odnosa: u vezama, kombinacijama, prijateljstvima s bliskošću, susretima za jednu noć, online komunikaciji, prema jednoj ili više osoba i svemu između.

Glavni sastojci

- * *Zajednički pristanak*: znači da osobe u seksu i intimnim odnosima žele isto u tom trenutku. To vrijedi za dodir, poljubac, seks, slanje fotografija, poruke, razgovore i sve oblike bliskosti. Pristanak nije pretpostavka i nije nešto što se podrazumijeva. Pristanak treba tražiti i dobiti.
- * *Slobodan pristanak*: ako netko pristaje zbog straha, pritiska, ucjene, prijetnji, manipulacije, financijske ovisnosti, alkohola, droga ili zato što „je lakše pristati nego objašnjavati”, to nije

pristanak. Samo slobodan pristanak je pristanak.

- * *Promjena mišljenja:* možeš pristati na jednu stvar, a ne na drugu. Možeš pristati danas, a sutra ne. Možeš se predomisli u bilo kojem trenutku, uključujući za vrijeme seksa, bez objašnjavanja i bez opravdavanja.
- * *Pristanak u vezi:* biti u vezi, braku ili životnom partnerstvu ne znači da si nekome dužan:na bliskost ili seks. I u vezi i stabilnim odnosima treba tražiti i dobiti pristanak.
- * *Samo „da“ znači da:* šutnja, izostanak otpora, tumačenje nećijih neverbalnih komunikacija nisu dovoljni za pristanak.²²

Začini po želji

- * *Dodatna pitanja i provjera:* „je li ti ovo ok?“, „želiš li dalje?“, „hoćemo li stati?“ znak su poštovanja prema drugima i sigurnosti u vlastitu vještinu u bliskosti.
- * *Različite osobnosti:* neke osobe su izravne, neke oprezne, neke nesigurne i trebaju vrijeme. Sve je to u redu. Važno je da se granice prepoznaju i poštuju. Ako nisi siguran:na u tuđe granice, pitaj.
- * *Online bliskost također traži pristanak:* slanje intimnih poruka, fotografija ili videa uvijek mora biti dobrovoljno. Dijeljenje tuđih intimnih sadržaja bez pristanka je kažnjivo.²³

Dobro je znati

- * U stvarnosti, granice se često testiraju. To može izgledati kao nagovaranje, omalovažavanje, uvjeravanje da „pretjeruješ“, usporedbe s drugima, ljubomora, kontrola ili pritisak da se nešto učini „ako stvarno voliš“. Takva ponašanja nisu znak bliskosti, nego neravnoteže moći.
- * U hrvatskom zakonu pristanak u intimnim odnosima i seksu valjan je samo ako je slobodan i informiran, a dob, odnosi moći, položaj osobe u odnosu i izražen pritisak uvijek su relevantni za procjenu je li pristanak stvarno postojao.²⁴
- * Seksualno nasilje može uključivati neželjene dodire, komentare, prijedloge, pritisak, ucjene, prisilu, iskorištavanje povjerenja, kao i digitalne oblike nasilja.
- * Ako se nasilje dogodi, odgovornost je uvijek na osobi koja ga čini. Nikada na onoj koja je bila zburnjena, pod utjecajem alkohola i droga, pristala iz straha ili nije znala kako reagirati.
- * U Hrvatskoj postoji zakonska zaštita od seksualnog nasilja i nasilja u vezama. Postoje institucije i organizacije koje mogu pružiti podršku, informacije i pratnju. Prijavlivanje može biti zahtjevno, sporo i emocionalno teško. Ti odlučuješ hoćeš li i kada potražiti pomoć ili prijaviti nasilje.

- * Imaš pravo potražiti medicinsku pomoć nakon seksualnog nasilja. Ako prijaviš seksualno nasilje u bolnicu, zdravstveni radnici: e imaju obavezu pozvati policiju ili državno odvjetništvo.²⁵ U slučaju maloljetnih osoba, obavijestit će njihove roditelje zakonske zastupnike: ice, osim ako se sumnja da su oni počinitelji nasilja, kada će obavijestiti centar za socijalnu skrb.²⁶ To ne znači da gubiš kontrolu nad svojom pričom, ali u praksi protokoli i kazneni sustav vode prema uključivanju nadležnih tijela čim saznaju za ozbiljno kazneno djelo.
- * Možeš potražiti pomoć i bez prijave seksualnog nasilja. Možeš razgovarati, informirati se i odlučiti kasnije. Možeš odlučiti da ne želiš ništa od toga. Sve su to tvoje odluke na koje imaš pravo.

Za ponijeti

*Pristanak je temelj svake bliskosti.
Bez njege, bliskost prestaje biti slobodna.*

*Imaš pravo postavljati granice, mijenjati mišljenje
i reći „ne” bez objašnjenja.*

Ako se granice krše, to nije tvoja krivnja.

*Pomoć i podrška postoje. Neki od kontakata nalaze se na kraju Prajdove kuharice.
Ti biraš hoćeš li ih i kada koristiti.*

*Tvoje tijelo, tvoje odluke i tvoj tempo -
pripadaju samo tebi.*

Kontakt s policijom u svakodnevnom životu

Policija je tijelo državne vlasti zaduženo za provedbu zakona, održavanje javnog reda i mira i zaštitu unutarnjih interesa države. U tom odnosu policija ima ovlasti, a građani imaju prava. Taj odnos nikada nije ravnopravan, ali je uređen Zakonom o policijskim poslovima i ovlastima²⁷ te Pravilnikom o načinu postupanja policijskih službenika.²⁸

Ovaj recept služi tome da znaš što policija smije, što ne smije i gdje su granice njezine moći u svakodnevnim situacijama. Posebno kada te zaustavi na ulici, u parku, ispred kluba, na kolodvoru ili tijekom noćnog izlaska.

Glavni sastojci

- * *Zakonita provjera identiteta:* policija smije provjeravati i utvrđivati identitet osobe samo ako za to postoji zakonski razlog. Provjera identiteta može biti, primjerice, sprječavanje ili otkrivanje kaznenog djela ili prekršaja, zaštita ljudi i imovine, potraga za osobom ili predmetom ili druge konkretne okolnosti povezane s policijskim poslom. Policija ne smije tražiti dokumente radi zastrašivanja, znatiželje ili bez razloga.
- * *Mora se znati razlog provjere identiteta:* kad policajac prema tebi primjenjuje policijsku ovlast, uključujući provjeru identiteta, ima obvezu postupati zakonito i razmjerno te poštovati tvoje dostojanstvo. Imaš pravo znati zašto se prema tebi postupa, osim u vrlo ograničenim iznimkama kada bi to ugrozilo svrhu postupanja.

- * *Policajac se mora predstaviti:* prije primjene ovlasti mora se predstaviti i pokazati policijsku značku ili službenu iskaznicu. To vrijedi i kada je u uniformi.
- * *Diskriminacija i profiliranje nisu dopušteni:* boja kože, etnička pripadnost, naglasak, način na koji govoriš hrvatski, način oblačenja, rodno izražavanje, spolna orijentacija ili to što dolaziš iz određenog noćnog kluba, kvarta ili s događanja nisu zakoniti razlozi za policijsko postupanje.
- * *Moraš dati identitet, ali ne i objašnjenja:* ako policija zakonito utvrđuje tvoj identitet, dužan:na si dati osobne podatke ili pokazati osobnu iskaznicu ili putovnicu. Nisi dužan:na odgovarati na dodatna pitanja o sebi, kretanju, društvu, zanimanju, mjestima na koja izlaziš ili političkim stavovima, čak i kada razgovor djeluje opušteno ili prijateljski.

Začini po želji

- * *Mirno traženje pojašnjenja:* s policajcem se trebaš ophoditi mirno i pristojno. To nije pokazivanje pokornosti. Možeš pitati: „Možete li mi reći razlog zašto mi tražite dokumente?” To nije provokacija. To je legitimno pitanje. Policajcu se obraćaj na „Vi”. I on se tebi treba obraćati na „Vi”, bez obzira na tvoju dob.
- * *Zabilježiti postupanje:* ako možeš, zapiši ime policajca, broj značke, mjesto i vrijeme postupanja. Policija je dužna sastavljati pisana izvješća o primjeni policijskih ovlasti.
- * *Posebna zaštita za maloljetne osobe:* prema njima policija mora postupati posebno obazrivo, uz zaštitu njihove privatnosti i najboljeg interesa. U pravilu se postupanje provodi u prisutnosti roditelja, skrbnika ili druge stručne osobe. Mlađi od 16 godina ne smiju boraviti bez pratnje odraslih u javnom prostoru u noćnim satima, između 23:00 i 05:00.²⁹

Dobro je znati

- * *Policija nije neutralan akter.* Ona provodi zakone i političke odluke vlasti. U razdobljima društvenih i ekonomskih kriza, političkih napetosti, izbora koji dovode do smjene vlasti, prosvjeda ili moralnih panika, policijsko postupanje često postaje represivnije. To znači više kontrola, više legitimiranja i manji prag tolerancije, posebno prema mladima, manjinama, kvir osobama, migrantima i politički vidljivim skupinama.
- * *Policiju čine ljudi iz različitih društvenih okruženja.* U svakodnevnim situacijama policajci mogu biti korektni ili susretljivi. Mogu biti i grubi, nepovjerljivi ili koristiti ovlasti šire nego što je nužno. Ishod često ovisi o osobi, kontekstu i trenutku, a ne samo o pravilima.
- * *Diskriminacija i profiliranje nisu dopušteni.* Iako je u Hrvatskoj diskriminacija zabranjena u svim

područjima života, praksa nije uvijek takva. Profiliranje, primjerice zaustavljanje ili kontroliranje osobe zbog izgleda, identiteta ili mjesta na kojem se nalazi, predstavlja diskriminaciju i zlouporabu ovlasti.

- * Nezakonito postupanje policije ne znači da ćeš u tom trenutku moći promijeniti ishod situacije. Poznavanje svojih prava ne jamči zaštitu, ali daje osnovu za kasnije pritužbe, javno progovaranje ili traženje podrške.
- * Na policijsko postupanje možeš se žaliti unutarnjoj kontroli MUP-a na unutarnja@mup.hr. To formalno postoji, ali u praksi policija često štiti samu sebe. Zato je važno uvijek **pravovremeno obavijestiti** i pučku pravobraniteljicu ili posebne pravobraniteljice. One nemaju ovlasti kažnjavanja policije, ali mogu provoditi nadzor, tražiti očitovanja i otvarati sustavne probleme.
- * Na i u blizini sportskih natjecanja policija ima šire ovlasti nego inače. To uključuje pojačane kontrole, udaljavanje osoba, zabrane pristupa i postupanje prema svim osobama u blizini stadiona, kao i šire ovlasti za provjeru identiteta i kretanja osoba.
- * Snimanje policije u javnom prostoru je dopušteno, ako ne ometaš postupanje. Policija nema pravo zabraniti snimanje samo zato što im se ne sviđa. U praksi policajci često pokušavaju spriječiti snimanje, prijete ili zastrašuju. To nije zakonito, ali se događa. Policija nema pravo brisati snimke niti oduzimati uređaj bez sudskog naloga.
- * Ako ti policija pokuca na vrata, nisi dužan:na otvoriti vrata niti se javljati. Nema veze jesi li u svom stanu ili podstanar:ka. Za ulazak u tvoj dom policija mora imati sudski nalog. Bez sudskog naloga smije ući samo radi zaštite života, hvatanja počinitelja kaznenog djela u tijeku ili sprječavanja ozbiljne neposredne opasnosti.

Za ponijeti

Policija ima ovlasti jer predstavlja i štiti državu i provodi njene zakone. Međutim, policijske ovlasti nisu neograničene. Provjera identiteta mora imati razlog i ne smije se temeljiti na predrasudama.

Nisi dužan:na objašnjavati svoj život policiji, već samo dati osobnu iskaznicu.

Dom je nepovrediv, nevezano je li tvoje vlasništvo ili plaćaš stanarinu. Policija najčešće mora imati sudski nalog da u njega uđe.

U odnosu s policijom biraš strategiju koja ti je u tom trenutku najsigurnija i najpodnošljivija. Poznavanje svojih prava nije štit, ali je alat.

Ti odlučuješ kada i kako ćeš ga koristiti.

Sigurnost na internetu

Sigurnost na internetu odnosi se na to koliko su tvoji podaci, komunikacija i privatni život zaštićeni u digitalnom prostoru. Obuhvaća način na koji se tvoje poruke, fotografije, pretrage, stavovi i odnosi bilježe, pohranjuju i koriste.

Internet je prostor u kojem informacije mogu trajati dugo, brzo se širiti i lako izaći iz konteksta u kojem su nastale. Zato sigurnost na internetu izravno utječe na tvoju privatnost,³⁰ uključujući tajnost dopisivanja³¹ i zaštitu osobnih podataka,³² slobodu izražavanja,³³ osobno dostojanstvo³⁴ i mogućnost donošenja odluka na temelju točnih informacija.³⁵

Ovaj recept objašnjava koja su tvoja prava na internetu u Hrvatskoj, kako ta prava funkcioniraju u praksi, tko ima moć nad podacima i komunikacijom te koje stvarne izbore imaš u digitalnom okruženju.

Glavni sastojci

- * *Privatnost*: tvoj privatni i obiteljski život zaštićen je i online. Objave, fotografije i informacije koje se odnose na tvoj intimni život ne smiju se proizvoljno izlagati javnosti.
- * *Zaštita osobnih podataka*: tvoji osobni podaci, poput imena, fotografija, lokacije i zdravstvenih informacija, smiju se prikupljati i koristiti samo pod zakonskim uvjetima i za određenu svrhu.

- * *Tajnost dopisivanja:* privatna komunikacija je zaštićena. Poruke, DM-ovi, chatovi, pozivi i e-mailovi ne smiju se čitati, snimati ili dijeliti bez tvoje suglasnosti ili zakonske osnove, bez obzira na platformu.
- * *Sloboda izražavanja:* imaš pravo izražavati mišljenje, identitet i stavove online, uključujući političke i osobne teme, uz poštovanje privatnosti i dostojanstva drugih.
- * *Pravo na pristup točnim informacijama:* u demokratskom poretku imaš pravo tražiti i primati provjerene informacije, iako digitalne platforme i algoritmi taj pristup u praksi često iskrivljuju. Sustavno širenje dezinformacija i lažnih vijesti može utjecati na odluke, sigurnost i zdravlje.
- * *Granice u online odnosima:* pristanak, poštovanje i granice vrijede i online. Nitko nema pravo tražiti, dijeliti ili zadržavati intimni sadržaj bez tvog pristanka, uključujući dopisivanje, fotografije, sexting i online susrete.

Začini po želji

- * *Sigurnost računa i pristupa:* lozinke, dvofaktorska autentifikacija i alati za oporavak računa mogu smanjiti rizik neovlaštenog pristupa, ali ne jamče sigurnost. U slučaju gubitka pristupa, platforme odlučuju o tempu i ishodu postupka.
- * *Sigurniji kanali i digitalne usluge:* korištenje aplikacija, društvenih mreža, pretraživača i drugih online servisa koji nude enkripciju, veću kontrolu nad podacima ili manje praćenja može smanjiti dostupnost tvojih aktivnosti državnim tijelima i korporacijama. Usluge iz Europe podliježu strogim pravilima Europske unije o zaštiti osobnih podataka. Alternative velikim američkim tehnološkim kompanijama postoje, a popis sigurnijih digitalnih alata stalno se razvija.
- * *Razdvajanje kanala:* korištenje različitih aplikacija ili profila za različite vrste komunikacije može smanjiti rizik nenamjernog širenja informacija i gubitka konteksta.
- * *Postavke privatnosti:* zadane postavke platformi često favoriziraju vidljivost i prikupljanje podataka. Njihovom prilagodbom možeš ograničiti tko vidi tvoj sadržaj i kako se on koristi.
- * *Dijeljenje sadržaja:* slanje fotografija, snimki i osobnih informacija uvijek nosi trajni rizik daljnjeg dijeljenja. Nakon slanja, kontrola nad sadržajem je ograničena, bez obzira na izvorni pristanak.
- * *Online upoznavanje i susreti:* odnosi započeti online podliježu istim granicama, rizicima i pravima kao i offline odnosi. Pristanak vrijedi u svakom koraku i može se povući u bilo kojem trenutku.
- * *Izvori informacija:* praćenje izvora, autora:ica i interesa iza sadržaja pomaže razlikovati informiranje od manipulacije i širenja dezinformacija.

Dobro je znati

- * Internet sve pamti. Sadržaj koji je jednom objavljen ili poslan može ostati dostupan i nakon brisanja. Screenshotovi, arhive i prosljeđivanje ograničavaju mogućnost povlačenja sadržaja.
- * Društvene mreže i aplikacije odlučuju što je vidljivo, što se uklanja i kome se vjeruje. Imaš pravo tražiti uklanjanje sadržaja koji krši tvoja prava, ali postupci mogu biti spori, selektivni i ovisi o procjeni platforme ili institucije.
- * Privatne poruke mogu postati javne. Iako su pravno zaštićene, u praksi se često dijele bez pristanka. Pravna zaštita postoji, ali šteta se često dogodi prije reakcije. Dijeljenje intimnog sadržaja bez pristanka je kazneno djelo i teška povreda privatnosti, osobito kada uključuje prijetnju, ucjenu ili poniženje. Takve prijave policija shvaća ozbiljnije od drugih povreda privatnosti na internetu.
- * Online uznemiravanje, govor mržnje i prijetnje često ostaju bez reakcije. Iako mogu potpasti pod kazneno djelo ili prekršaj, u praksi se često relativiziraju ili ignoriraju. Prijetnje povezane s teškim kaznenim djelima policija ipak tretira ozbiljnije.
- * Roditelji i škole imaju ovlasti, ali nisu neograničene. Nadzor komunikacije, čitanje poruka i sankcioniranje online ponašanja imaju pravne granice, osobito kada zadiru u privatnost i dostojanstvo. Roditelji, skrbnici i ustanove nemaju pravo znati detalje iz tvog intimnog i osobnog života ako ih sam/a ne odlučiš podijeliti.
- * Dezinformacije i manipulacije nisu greške u informiranju. Često su namjerne i ciljane. Rodne i LGBTIQ teme te vijesti o migrantima:ama, izbjeglicama i stranim radnicima:ama često su meta online manipulacija jer izazivaju strah, bijes i moralnu paniku.
- * Kod lažnih vijesti važno je pitanje interesa. Tko ovo govori, tko to dijeli i na što te informacija pokušava potaknuti? Poziva li na strah, bijes ili hitnu reakciju? Ne moraš sve provjeravati, ali zastani i promisli.
- * Sigurnost nije jednako dostupna svima. Rizici na internetu nisu raspoređeni jednako. Žene, djevojčice, feminine osobe, LGBTIQ osobe, maloljetne osobe, migranti:kinje i druge ranjive skupine češće su izložene nadzoru, napadima, seksualnom i drugom zlostavljanju te zloupotrebi podataka.

Za ponijeti

Internet ima stvarne posljedice u tvom životu.

Platforme, institucije i druge osobe često imaju veću kontrolu nad podacima, vidljivošću i komunikacijom nego ti.

Tvoja prava na privatnost, tajnost dopisivanja, slobodu izražavanja i pristup točnim informacijama vrijede i online, ali njihova zaštita u praksi traži svjesne izbore, a ponekad i preuzimanje rizika.

Jednom podijeljen sadržaj teško se vraća pod tvoju kontrolu, bez obzira na pristanak u trenutku dijeljenja. Gubitak kontrole nad sadržajem ne znači da odgovornost za zloupotrebu u bilo kojem smislu prelazi na tebe.

Pošten rad

Pošten rad je odnos u kojem osoba za svoj rad dobiva plaću koja omogućuje život, ima predvidljive uvjete rada i određenu razinu utjecaja na to kako, kada i pod kojim okolnostima radi. Što je pošten rad u praksi ovisi o okolnostima, mogućnostima i izborima pojedine osobe. Pravo na rad i slobodan izbor zanimanja priznato je kao ljudsko pravo, a u Hrvatskoj je zajamčeno Ustavom Republike Hrvatske.³⁶

Pošten rad uključuje ugovor koji vrijedi u praksi i radno vrijeme koje ima granice. Zakon o radu³⁷ uređuje osnovna pravila radnog odnosa, poput plaće, radnog vremena, odmora, otkaza i zaštite dostojanstva na radu, dok se stvarna primjena tih pravila odvija unutar konkretnih odnosa moći.

Rad je dugotrajan odnos prodaje vlastitog vremena, znanja i vještina za novac unutar okvira hijerarhije.³⁸ Plaća i uvjeti rada izravno utječu na sigurnost, ovisnost o poslodavcu i mogućnostima za izbor u svakodnevnom životu.

U kapitalističkoj ekonomiji poslodavac organizira rad i određuje cijenu rada unutar tržišnih i zakonskih granica koje se razlikuju od države do države. Poslodavac odlučuje koga će zaposliti i pod kojim uvjetima, dok radnik/ica ulazi u taj odnos jer mora prodati svoje vrijeme kako bi preživio/la. Moć u tom odnosu proizlazi iz vlasništva nad radnim mjestom i kapitalom te stvarnog prostora za pregovaranje.

Razumjeti pošten rad znači razumjeti kako su pravo na rad, zakoni i odnosi moći isprepleteni, tko donosi odluke i gdje se u tom odnosu nalazi tvoja moć i tvoji stvarni izbori i rizici.

Glavni sastojci

- * *Ugovor i plaća:* imaš pravo znati pod kojim uvjetima radiš, koji su ti poslovi i kolika je plaća. Plaća mora biti isplaćena u iznosu koji je piše u ugovoru za odradjeni rad, bez obzira radiš li na ugovor za stalno, privremeno, studentski ili sezonski.
- * *Radno vrijeme i odmor:* rad ima vremenske granice. Zakon propisuje radno vrijeme, pauze i pravo na odmor, iako se ta pravila u praksi često krše, osobito kod mladih radnika:ica.
- * *Dostojanstvo na radu:* svatko ima pravo na rad bez ponižavanja, uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i diskriminacije. Ta zaštita vrijedi neovisno o vrsti ugovora, statusu ili duljini rada, kao i neovisno o osobnim karakteristikama poput nacionalnosti, boje kože, spolne orijentacije, rodnog identiteta, socijalnog podrijetla ili obrazovanja.
- * *Zdravlje i sigurnost:* poslodavac je odgovoran za osnovne uvjete sigurnog rada te za uplatu zdravstvenog i mirovinskog osiguranja u skladu s vrstom zaposlenja.

Začini po želji

- * *Rad na određeno vrijeme:* dostupan svima. Ugovor ima rok trajanja. Isti poslodavac može ga produljivati najdulje do tri godine za iste poslove, nakon čega rad mora prijeći u ugovor na neodređeno ili prestati.
- * *Studentski rad:* dostupan studentima:icama. Donosi najslabiju zaštitu i najnižu cijenu rada, što najčešće pogoduje poslodavcu, a ne studentu:ici-radniku:ici.
- * *Različiti oblici osposobljavanja za rad:* postoje u okviru javnih programa, javnog sektora ili posebnih mjera za nezaposlene osobe, najčešće bez zasnivanja radnog odnosa. U tim slučajevima država ili institucija pokrivaju dio troškova, radnik:ica prima novčanu pomoć koja nije plaća, a poslodavac dobiva potporu za mentorstvo i povezane troškove.
- * *Provjera uplate doprinosa:* poslodavac mora dati obračun plaće („platnu listu“). Uplate mirovinskih i zdravstvenih doprinosa može provjeriti i kroz e-Građani.
- * *Sindikati:* način je da radnici:e zajednički pregovaraju o plaći, uvjetima rada i zaštiti dostojanstva.
- * *Dati otkaz:* odlazak iz loših uvjeta je oblik izbora. Taj izbor nije svima jednako dostupan i često nosi rizike.

Dobro je znati

- * Niske plaće u Hrvatskoj u odnosu na troškove života nisu slučajnost. Iznos minimalne plaće određuje Vlada Republike Hrvatske,³⁹ a ukupna cijena rada proizlazi iz političkih odluka koje uređuju tržište rada i odnos moći između poslodavaca i radnika:ca.
- * Za neke poslove poslodavci često preferiraju mlade, studente:ce i strane radnike:ce jer su slabije zaštićeni, pristaju na niže plaće, lakše zamjenjivi i imaju manju pregovaračku i drugu moć, što omogućuje održavanje niske cijene rada.
- * Radnaodređenovrijemečestosekoristizazadržavanjekontrolenadradnicima:camaiizbjegavanje sigurnosti koju nosi ugovor na neodređeno.
- * Studentski rad i stručno osposobljavanje često se predstavljaju kao prilika za učenje i ulazak na tržište rada, ali u praksi mogu značiti slabo plaćen ili, u slučaju stručnog osposobljavanja čak i neplaćen rad uz ograničene obveze poslodavca.
- * Rad bez plaće koji stvara vrijednost za profitne organizacije održava nejednakosti na tržištu rada jer premješta trošak rada na radnike:ce i privilegira one koji si mogu priuštiti ulaganje u neplaćeni rad.
- * Prisilni rad i ropstvo su teška kršenja ljudskih prava i kaznena djela. Oni postoje i danas u Hrvatskoj i svugdje u Europi. Uključuju prisilu kroz prijetnje, seksualno nasilje, ucjene, oduzimanje dokumenata, dugove, ovisnost o smještaju ili statusu boravka. Najčešće pogađaju migrante:kinje i druge ranjive skupine.
- * Pravila o radnom vremenu, odmoru i sigurnosti na radu u praksi se krše, posebno kod mladih, studenata:ica i stranih radnika:ica. Rizik se često prebacuje na radnike:ce, ali pravna odgovornost poslodavca time ne nestaje.
- * Kršenja prava na radu često ostaju neprijavljena jer ljudi ovise o tom prihodu, boje se posljedica ili nemaju povjerenje u institucije.
- * Svaki oblik **diskriminacije** na radnom mjestu je zabranjen, uključujući i seksualno i svako drugo uznemiravanje, i često se preklapa s drugim oblicima diskriminacije.
- * Dobar sindikat može promijeniti ravnotežu moći i poboljšati uvjete rada, ali nisu svi sindikati u Hrvatskoj jednako aktivni, dostupni ili spremni na stvarnu borbu. Više na kraju brošure.

Za ponijeti

*Rad nije neutralan odnos.
On uvijek uključuje moć koja je, u kapitalističkoj ekonomiji, na strani poslodavca.
Postoje načini borbe protiv te nadmoći, a uključuju kolektivno organiziranje
radnika:ica u sindikate i slične grupe.*

*Razumijevanje zašto su uvjeti kakvi jesu pomaže da donosiš informirane odluke u vezi svoga
radnog mjesta ili politika koje uređuju tržište rada.*

*Neke osobe biraju šutnju, neke promjenu, neke zajedničku borbu.
Sve su to strategije preživljavanja u svijetu rada.*

*Pošten rad nije dar. On se gradi znanjem, solidarnošću,
radničkom borbom i svim vrstama izborima koje
imaš u tom trenutku.*

Kako i kome prijaviti diskriminaciju

Diskriminacija je oblik nejednakog postupanja koji se događa zbog neke od zakonom zaštićenih osnova.⁴⁰ Može je činiti država, poslodavac, obrazovna institucija, pružatelj usluga ili privatna osoba. Može se dogoditi u javnom i privatnom prostoru, u formalnim postupcima i u svakodnevnim situacijama, u svim područjima života.

Diskriminacija je zabranjena međunarodnim pravom⁴¹ i Ustavom Republike Hrvatske,⁴² a njezino suzbijanje uređeno je Zakonom o suzbijanju diskriminacije⁴³ i Zakonom o ravnopravnosti spolova⁴⁴. U Hrvatskoj se diskriminacijom smatra izravna i neizravna diskriminacija, kao i uznemiravanje i spolno uznemiravanje te diskriminacija zbog povezanosti.⁴⁵

Ovaj recept objašnjava što se u Hrvatskoj smatra diskriminacijom, kako je prepoznati i koje opcije postoje kada se dogodi.

Glavni sastojci

- * *Prepoznati diskriminaciju:* diskriminacija postoji kada si zbog neke zakonski prepoznate osobne karakteristike stavljen: a u nepovoljniji položaj u odnosu na druge u sličnoj situaciji, kroz odluku, pravilo ili postupanje koje ima stvarne posljedice.

- * *Zabilježiti diskriminaciju:* ako možeš, zapiši što se dogodilo, kada, gdje i tko je sudjelovao. Sačuvaj poruke, prepiske, e-mailove, oglase, odluke ili pronađi svjedoke:kinje.
- * *Zaštićene osnove:* diskriminacija je zabranjena na osnovi rase ili etničke pripadnosti, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, rodnog izražavanja i spolne orijentacije.
- * *Unutarnji postupci prijave:* u nekim situacijama možeš se obratiti određenim tijelima u školi, na sveučilištu odnosno fakultetu, poslodavcu ili pružatelju usluge. Ishod ovisi o kontekstu i ljudima koji odlučuju o tvojoj prijavi.
- * *Prijava pučkoj ili posebnim pravobraniteljicama:* pučka pravobraniteljica je središnje tijelo za suzbijanje diskriminacije. Posebne pravobraniteljice postupaju u područjima poput prava maloljetnih osoba, osoba s invaliditetom i ravnopravnosti spolova, što uključuje i LGBTIQ zajednicu. Mogu zaprimati pritužbe, ispitivati slučajeve, tražiti očitovanja institucija, davati upozorenja, mišljenja i preporuke te podnositi kaznene prijave. Ne donose obvezujuće odluke i ne zamjenjuju sud.

Začini po želji

- * *Sudska tužba:* možeš pokrenuti sudski postupak i tražiti zaštitu i naknadu štete. Ovo je najzahtjevnija opcija i može trajati dugo.
- * *Prijava udruzi:* neke udruge koje rade sa zajednicama koje su diskriminirane imaju praktično iskustvo sa suzbijanjem diskriminacije. Mogu pomoći razumjeti situaciju, procijeniti opcije i rizike te dati savjet. Neke pružaju i besplatnu pravnu podršku te zastupanje putem odvjetničkih ureda s kojima surađuju, što može znatno olakšati sudski postupak.
- * *Prijava medijima i javnosti:* javno izlaganje može stvoriti pritisak na kršitelje zakona i na sustave zaštite, ali nosi i rizik izlaganja dodatnim napadima. Mediji odlučuju kako će slučaj biti prikazan, zato je važno kojem ćeš se mediju obratiti.

Dobro je znati

- * Izravna diskriminacija postoji kada se prema tebi postupa lošije zbog neke zaštićene osnove, uključujući situacije u kojima netko pretpostavlja tko si ili s kime si povezan/a. Stvarni primjer iz Hrvatske: HIV-pozitivnoj osobi je bez njezina znanja i suglasnosti otkriven zdravstveni status u radnom okruženju, što je dovelo do stigmatizacije i udaljavanja s posla zbog zdravstvenog stanja.⁴⁶

- * Neizravna diskriminacija postoji kada naizgled neutralno pravilo, praksa ili kriterij u stvarnosti stavlja određene zajednice u nepovoljniji položaj u odnosu na druge, iako se primjenjuje na sve jednako. Stvarni primjer iz Hrvatske: izdvajanje romske djece u posebne razrede na temelju jezičnih testova koji su formalno vrijedili za svu djecu, ali su u praksi doveli do trajne segregacije romske djece.⁴⁷
- * Diskriminacija zbog povezanosti ili pogrešne predodžbe također je diskriminacija. Nije važno kako se ti izjašnjavaš. Dovoljno je da je netko postupao prema tebi na temelju pretpostavke, povezanosti ili predrasude. Stvarni primjer iz Hrvatske: žena je napadnuta na tržnici u Zagrebu jer je bila u pratnji svoga partnera, pripadnika romske zajednice. Kad je tražila da se napad istraži kao zločin iz mržnje, institucije su to odbile jer nije Romkinja. Time joj nije pružena zaštita koju zakon predviđa.⁴⁸
- * Uznemiravanje i spolno uznemiravanje smatraju se diskriminacijom. Radi se o svakom neželjenom ponašanju povezanom sa zaštićenom osnovom, uključujući ponašanje spolne naravi, koje ima za cilj ili učinak povredu dostojanstva osobe te stvara zastrašujuće, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Stvarni primjer iz Hrvatske: ravnatelj škole je mjesecima uznemiravao učiteljicu nakon što se kandidirala za ravnateljicu, vrijeđao ju, izolirao i prijetio joj otkazom, što je kod nje izazvalo strah, ozbiljan stres i pogoršanje zdravstvenog stanja, čime je povrijeđeno njezino dostojanstvo.⁴⁹
- * Diskriminacija je zabranjena i kod najma, podnajma, studentskog smještaja, domova i drugih oblika stanovanja. U praksi se često pojavljuje kroz odbijanje, uvjetovanje, uznemiravanje ili izbacivanje. Posebno kada osoba živi s partnerom:icom istog upisanog spola ili je trans, te osoba određenih nacionalnosti ili zbog njihove boje kože. Bez obzira na privatno vlasništvo, diskriminacija je zabranjena u situacijama u kojima se stanovanje nudi kao usluga uz plaćanje.
- * Diskriminacija je zabranjena i u području zdravstva. To uključuje odbijanje usluge, ponižavajuće postupanje, nepoštivanje identiteta ili uvjetovanje skrbi. Pokušaji „promjene” spolne orijentacije ili rodnog identiteta smatraju se diskriminacijom i štetnim praksama, čak i kada su prikazani kao savjetovanje, duhovna pomoć ili terapija.
- * Teret dokazivanja u antidiskriminacijskim postupcima je olakšan. Ti moraš pokazati vjerojatnost da si diskriminiran:ica, a druga strana mora dokazati da diskriminacije nije bilo. To ne znači da su postupci laki. Potrebno je vrijeme, energija i često emocionalna izdržljivost. Ako nemaš pristup besplatnoj pravnoj pomoći, potreban je i novac.
- * Prijavljivanje diskriminacije ponekad može imati posljedice. Iako je viktimizacija zakonom zabranjena, u praksi se ponekad događaju pritisak, izolacija ili nepovjerenje okoline. To nije pravilo, ali se događa.
- * Institucije ne reaguju uvijek brzo ni osjetljivo. To nije tvoj neuspjeh, nego dio stvarnog institucionalnog okruženja u Hrvatskoj.

- * Pozitivna diskriminacija i zakonske iznimke od diskriminacije omogućuju ograničeno različito postupanje kako bi se smanjila stvarna nejednakost ili ostvario legitiman cilj, pod uvjetom da su mjere nužne i razmjerne. Stvarni primjer iz Hrvatske: Sveučilište u Zagrebu daje prednost pri upisu osobama s utvrđenim tjelesnim oštećenjem od 60 % i više.

Za ponijeti

*Diskriminacija postoji u raznim oblicima i svaka je zakonom zabranjena. No njezino suzbijanje u praksi traži strpljenja, ustrajnosti i dosta vremena. Samo je tvoj odabir hoćeš li se suprotstaviti, za sebe ili nekog drugog, te kako, kada i **kome** je prijaviti.*

Svako nejednako ponašanje i ono što osjećaš da je nepravedno možeš zabilježiti, a po potrebi potražiti podršku i vanjsku procjenu radi li se o diskriminaciji.

Samo ti odlučuješ kako štitiš sebe i gdje povlačiš granicu.

Kako i kome prijaviti zločin iz mržnje

Svatko ima pravo na osobnu sigurnost i zaštitu od nasilja i zlostavljanja.⁵⁰

Zločin iz mržnje je svako kazneno djelo počinjeno zato što žrtva pripada određenoj skupini ili se tako doživljava. Meta nije samo osoba koja je napadnuta. Poruka je upućena cijeloj njezinoj zajednici.⁵¹

Da bi se nešto smatralo zločinom iz mržnje, moraju postojati dvije stvari: kazneno djelo i motiv mržnje.

Kazneno djelo može biti prijetnja, napad, seksualno nasilje, oštećenje imovine, javno omalovažavanje ili bilo koje drugo nasilničko ponašanje. Motiv mržnje znači da je djelo učinjeno zbog nečije boje kože, religije, spolne orijentacije, spola, rodnog identiteta, etničke ili nacionalne pripadnosti, jezika kojim osoba govori ili invaliditeta, ili zato što je počinitelj osobu percipirao kao pripadnicu neke od tih skupina.⁵²

Motiv mržnje rijetko se priznaje otvoreno. Prepoznaje se kroz riječi, simbole, psovke, govor mržnje i uvrede, način napada, mjesto i okolnosti u kojima se napad dogodio. Napadi povezani s identitetom, ispred određenih prostora ili nakon određenih događanja često su pokazatelj da se radi o zločinu iz mržnje.

Za zločin iz mržnje nije presudno kako se ti izjašnjavaš i kojoj zaštićenoj zajednici pripadaš. Dovoljno je da je počinitelj postupao iz predrasuda ili te doživio kao pripadnika/icu zaštićene zajednice.

Glavni sastojci

- * *Prijava policiji:* zločin iz mržnje možeš prijaviti policiji pozivom na 112, dolaskom u policijsku stanicu ili pisanim putem. Možeš doći sam/a ili s osobom od povjerenja. Imaš pravo tražiti potvrdu da si prijavu podnio/la.
- * *Liječnička pomoć i dokumentacija:* ako imaš ozljede ili psihičke posljedice, zatraži hitnu medicinsku pomoć pozivom na 112. Čak i ako nemaš vidljive posljedice, liječnički nalaz može biti važan dokaz u postupku.
- * *Sustav podrške žrtvama i svjedocima:* djeluje pri sudovima i čine ga stručne osobe koje informiraju o pravima, objašnjavaju postupak i pružaju podršku tijekom kontakta s institucijama. [Kontaktirajte,....](#) možeš potražiti na kraju Prajdove kuharice.

Začini po želji

- * *Podrška udruga:* možeš se prije, tijekom ili nakon prijave obratiti [udrugama](#) koje rade sa žrtvama zločina iz mržnje. Njihova uloga je pratnja, informiranje i podrška. Ne odlučuju umjesto tebe.
- * *Prijava državnom odvjetništvu:* prijavu možeš podnijeti i izravno državnom odvjetništvu, osobno ili pisanim putem, samostalno, preko odvjetnika ili uz podršku udruge. To je paralelni put i ne zamjenjuje policiju. Posebno je važan ako postoji sumnja da policija motiv mržnje ne prepoznaje.
- * *Emocionalna podrška i psihološka pomoć:* ako ti treba, možeš je dobiti besplatno kroz udruge ili druge dostupne javne službe. Služi lakšem nošenju s posljedicama nasilja i samim postupkom.

Dobro je znati

- * Zločin iz mržnje je kazneno djelo koje se zbog motiva mržnje smatra težim oblikom i zato se strože kažnjava.⁵³ Policija i pravosuđe imaju propisane protokole postupanja u slučajevima zločina iz mržnje.⁵⁴
- * Prijavljivanje zločina iz mržnje može biti zahtjevno. Uključuje ponavljanje priče, čekanje i kontakt s institucijama. Sustav nije uvijek brz i osjetljiv. To je realnost.
- * Policija i državno odvjetništvo imaju obvezu prepoznati motiv mržnje, ali se to u praksi ne događa uvijek. Ako se motiv ne istakne na početku, postoji rizik da se djelo vodi kao „obično” nasilje ili prekršaj. U tome je važna uloga udruge koje mogu pomoći kod prijave i tijekom postupka.

- * Imaš pravna i informacije o postupku, na pratnju osobe od povjerenja i na određene mjere zaštite.⁵⁵ Neka prava trebaš sam: a zatražiti. Ako ih ne zatražiš, sustav ih možda neće ponuditi sam od sebe.
- * Prijava ne jamči osuđujuću presudu za počinitelja, ali je nužan korak da institucije uopće mogu postupati.

Za ponijeti

*Zločin iz mržnje je napad na identitet
i poruka upućena cijeloj zajednici.*

Prepoznati ga kao takvog prvi je korak.

*Institucije imaju obveze i propisane protokole postupanja,
ali njihova primjena i dalje nije savršena i bez grešaka.*

Kod prijave zločina iz mržnje ne moraš biti sam: a.

*Postoje uhodani načini prijave i **postoje oblici podrške.**
Ti odlučuješ kako i kada ćeš ih koristiti, u skladu s onim što možeš podnijeti.*

Kako živjeti u svom rodu

Živjeti u svom rodu znači živjeti u skladu s onim što osjećaš iznutra i kako to pokazuješ prema van, te biti poštovan: a zbog toga. To uključuje ime koje koristiš, način na koji se oblačiš, koje zamjenice i jezik koristiš za oslovljavanje sebe, kako se izražavaš kroz tijelo i pokrete, te kako drugi postupaju prema tvom identitetu i izražavanju.

Rod je značenje koje društvo veže uz tijelo i kroz koje uređuje ponašanje, odnose i institucionalna pravila.⁵⁶

U Hrvatskoj institucije priznaju rod kroz dokumente. Način na koji država i njezine institucije bilježe i tumače rod ima stvarne posljedice za život ljudi. Gotovo svaki dokument i obrazac sadrži oznaku spola. To su isključivo oznake „M“ ili „Ž“, sukladno obrascima koji se izdaju na temelju državnih matica.⁵⁷ Oznaka spola u dokumentima je administrativna kategorija kroz koju država organizira svoje sustave i postupke. Taj način priznavanja roda je ograničen i ne zahvaća stvarne životne situacije. U svakodnevnom životu se rod prepoznaje, tumači i procjenjuje prvenstveno kroz ponašanje ljudi, a ne samo kroz ono što piše u dokumentima.

Neki ljudi žive s dokumentima koji ne prate njihov svakodnevni život i izražavanje. U dokumentima im stoji ime koje ne koriste jer ne označuje rod u kojem žive, ili oznaka spola koja ne odgovara tome kako se doživljavaju i kako ih drugi vide. Druge osobe promijene ime, oznaku spola, dokumente, ili

način na koji se predstavljaju. U mnogim situacijama tada prestanu stalno objašnjavati svoj rod. Treće su napravile promjene na svom tijelu kako bi njegov izgled i funkcije uskladile s rodnim identitetom. Za neke, i nakon promjena, poštovanje izostaje i njihov identitet se i dalje propitkuje, krivo oslovljava ili osporava.

Ljudi žive svoj rod na različite načine. Neki o njemu razmišljaju, istražuju ga i s vremenom mijenjaju kako žive i kako se predstavljaju. Neki to rade povremeno, u određenim situacijama. Neki svoj rod žive bez potrebe da ga ikada posebno propituju. Svi ti načini postoje u stvarnom životu. Način na koji živiš svoj rod povezan je s tvojim životom, okolinom i onim što ti u određenom trenutku ima smisla.

Glavni sastojci

- * *Osobno ime*: svatko ima pravo na osobno ime i njegovo korištenje. U Hrvatskoj svatko može zatražiti promjenu osobnog imena i izabrati svoje ime neovisno o oznaci spola u dokumentima.⁵⁸
- * *Samoodređenje roda*: svatko ima pravo odlučivati kako živi svoj rod i da to bude prepoznato u zakonu.⁵⁹ Ti si jedina osoba koja može znati što za tebe ima smisla. To uključuje mogućnost da o rodu razmišljaš puno, povremeno ili uopće ne, da s vremenom mijenjaš kako živiš i kako se predstavljaš, ili da to uopće ne radiš.
- * *Rodno izražavanje*: svatko ima slobodu izražavati sebe i svoje tijelo na način koji mu odgovara u svakodnevnom životu. To može uključivati odijevanje, frizuru, ponašanje, govor, odnose s drugima i način na koji se predstavljaš.⁶⁰

Začini po želji

- * *Društvena tranzicija*: neki ljudi mijenjaju ime, osobne zamjenice, izgled ili način predstavljanja u svakodnevnom životu bez uključivanja institucija. Nekima je to dugoročno rješenje, a nekima dio šireg procesa koji se s vremenom mijenja.
- * *Promjena oznake spola u dokumentima*: neki ljudi odlučuju promijeniti oznaku spola u službenim dokumentima kako bi dokumenti bolje odgovarali njihovom životu i načinu na koji se predstavljaju. U Hrvatskoj se promjena oznake spola vodi kao administrativni postupak uz medicinski nadzor i ne ostvaruje se prema principu samoodređenja.⁶¹
- * *Medicinska tranzicija*: neki ljudi koriste hormonsku terapiju, operacije ili druge medicinske postupke kao dio načina na koji žive svoj rod. Ti postupci su povezani sa zdravstvenim sustavom i osobnim odlukama.

- * *Odabir vidljivosti i coming out:* neki ljudi biraju visoku vidljivost u vezi svog roda, neki selektivnu, a neki vrlo ograničenu. Vidljivost može biti različita u različitim situacijama, poput škole, posla, obitelji ili javnog prostora.
- * *Zajednica i podrška:* razgovori i susreti s drugim trans i rodno varijantnim osobama mogu pomoći u snalaženju i razmjeni iskustava. To može biti kroz udruge, neformalne grupe ili online prostore. Takva podrška često popunjava praznine koje ostavljaju institucije.

Dobro je znati

- * Spol se kroz zakone, zdravstvo i školstvo pojednostavljuje kao biološka činjenica, ali u praksi uvijek dolazi s društvenim očekivanjima, pravilima i ograničenjima. Država, medicina i svakodnevni odnosi ne bilježe samo tijelo i njegove funkcije, nego i tumačenje toga što ono znači i kako bi trebalo živjeti. Iz tog tumačenja proizlazi rod, zajedno s njegovim pravilima i društvenim hijerarhijama.⁶²
- * Međunarodni standardi ljudskih prava priznaju pravo na slobodan razvoj osobnosti, zaštitu zdravlja, dostojanstvo i privatni život.⁶³ U tim okvirima razvijaju se standardi koji rod tretiraju kao pitanje osobne autonomije i privatnosti. U Hrvatskoj takav pristup još nije uspostavljen, ali se oko toga vode pravne i društvene borbe.
- * U Hrvatskoj postojeći sustav promjene oznake spola u dokumentima uključuje medicinske procjene, „mišljenja stručnjaka“ i odluku Nacionalnog zdravstvenog vijeća. Hrvatski okvir za zakonsko priznanje krši principe ljudskih prava jer zadire u privatnost, dostojanstvo, mentalno zdravlje i tjelesni integritet osoba.⁶⁴
- * Zdravstvene usluge povezane s tranzicijom u Hrvatskoj su ograničene, često centralizirane i nejednako dostupne. Medicinska tranzicija nije uvjet za promjenu oznake spola u dokumentima, ali psihijatri i psiholozi i dalje imaju ključnu ulogu u tom postupku.⁶⁵
- * Promjena osobnog imena u Hrvatskoj je u pravilu slobodna, a odabir imena moguće je neovisno o promjeni oznake spola.⁶⁶
- * Rodno izražavanje je zakonom zaštićeno. Zabranjena je svaka **diskriminacija** zbog načina na koji netko izražava svoj rod, a nasilje povezano s rodnim identitetom ili izražavanjem može predstavljati **zločin iz mržnje**.
- * Zakoni, pravilnici i praksa javnih službi u Hrvatskoj polaze od binarnog i medicinski uvjetovanog shvaćanja spola, a rodni identitet tretiraju kao odstupanje koje se mora objašnjavati i dokazivati. Takav pristup vidljiv je u jeziku propisa i u postupanju institucija. Time se proizvodi sustav koji ne polazi od samoodređenja, nego od nadzora, procjene i kontrole.*

Za ponijeti

*Svatko ima rodni identitet. Neki su ga svjesni, a neki o njemu rijetko promišljaju.
Oba su načina dio stvarnog života.*

Život u svom rodu odvija se u svakodnevnim odlukama, odnosima i situacijama, uključujući i dokumente. Neki ljudi tijekom života mijenjaju način na koji žive svoj rod, društveno, pravno ili medicinski. Sve se razlikuje od osobe do osobe.

*Živjeti u svom rodu u Hrvatskoj često znači živjeti u odnosu sa sustavom i pravilima koja trenutno postoje. Ta se pravila s vremenom mijenjaju i oko njih se vode borbe.
Ti biraš koliko, kada i na koji način ćeš se s tim sustavom nositi. Za to **postoji podrška** udruga i zajednice i kroz to nećeš prolaziti sam/a.*

*Čekanje, predomišljanje i prilagođavanje su strategije života u svom rodu, a ne slabosti.
Ti biraš što ti u svakom trenutku ima smisla i koliko se želiš ili možeš izlagati.*

Obiteljski život: životno partnerstvo i brak

Obitelji dolaze u različitim oblicima. Mogu ih činiti roditelji i njihova djeca, djedovi i bake s unucima, jedan roditelj s djecom ili braća i sestre. Djeca mogu živjeti u udomiteljskim ili posvojiteljskim obiteljima. Postoje i obitelji koje čine dvije mame ili dvojica tata s djecom, kao i parovi istoga ili različitoga spola bez djece koji dijele život i svakodnevnu brigu. Neki parovi su vjenčani, a neki žive nevjenčano. Prema Ustavu Republike Hrvatske,⁶⁷ sve obiteljske zajednice uživaju jednaku zaštitu, bez obzira na njihov oblik, dok se konkretna prava uređuju posebnim zakonima.

Obiteljski zakon⁶⁸ i Zakon o životnom partnerstvu⁶⁹ u Hrvatskoj uređuju dio tih odnosa. To čine kroz brak, životno partnerstvo i neformalno životno partnerstvo. Ovi pravni oblici stvaraju prava i obveze u različitim područjima svakodnevnog života.

Ovaj recept objašnjava kako su brak i životno partnerstvo uređeni u Hrvatskoj i što oni znače u svakodnevnom životu. Služi kao orijentir kroz postojeća prava, bez ikakvih očekivanja.

Glavni sastojci

- * *Životno partnerstvo*: obiteljska zajednica dviju osoba istog spola. Sklapa se pred matičarem ili matičarkom. Donosi gotovo ista prava i obveze kao brak u području imovine, zdravlja, rada, socijalne sigurnosti, nasljeđivanja i roditeljstva, osim prava na posvajanje djece.
- * *Neformalno životno partnerstvo*: obiteljska zajednica dviju osoba istog spola koje žive zajedno u trajnoj vezi najmanje tri godine, bez sklapanja životnog partnerstva. Zakon tu zajednicu priznaje i daje joj prava i obveze usporediva s izvanbračnom zajednicom sklopljenim životnim partnerstvom.
- * *Brak*: obiteljska zajednica dviju osoba različitog spola. Sklapa se pred matičarem ili matičarkom ili u vjerskom obliku te stvara prava i obveze u području zajedničkog života, imovine, roditeljstva, rada, zdravlja i nasljeđivanja.
- * *Izvanbračna zajednica*: obiteljska zajednica dviju osoba različitog spola koje žive zajedno u trajnoj vezi bez sklapanja braka. Zakon joj priznaje ista prava i obveze kao i braku.

Začini po želji

- * *Prezime*: u braku i životnom partnerstvu parovi mogu zadržati svoja prezimena, uzeti zajedničko prezime ili dodati prezime druge osobe.
- * *Zajednički život i imovina*: imovina stečena tijekom braka, izvanbračne zajednice, životnog ili neformalnog životnog partnerstva smatra se zajedničkom. Parovi se međusobno uzdržavaju ako je to potrebno, u skladu sa zakonom.
- * *Zdravlje, posao i svakodnevni život*: parovi u braku, izvanbračnoj zajednici, životnom i neformalnom životnom partnerstvu imaju pravo na zdravstveno osiguranje preko druge osobe, bolovanje radi njege, posjete i odlučivanje u bolnici, porezne olakšice, stanarska prava te jednaku zaštitu na poslu i u pristupu uslugama.
- * *Djeca i roditeljstvo*: roditelji su dužni skrbiti o najboljem interesu djeteta. Kod parova u braku i izvanbračnoj zajednici roditeljstvo je zakonski prepoznato i povezano s većim brojem mogućnosti pri planiranju obitelji. Kod parova u životnom i neformalnom životnom partnerstvu odnos s djetetom može se urediti kroz roditeljsku skrb ili partnersku skrb. To su važni, ali ograničeni pravni mehanizmi.

Dobro je znati

- * U nekim područjima, poput posvojenja djeteta,⁷⁰ zakon postavlja ograničenja za životne i neformalne životne partnere ili partnerice. Ta ograničenja proizlaze iz važećih zakona, a ne iz sposobnosti parova da budu dobri roditelji.
- * Neformalna životna partnerstva i izvanbračne zajednice ponekad je potrebno dokazivati pred institucijama. To može biti naporno i neujednačeno u praksi.
- * Prava postoje u zakonima, ali njihova primjena može ovisiti o instituciji i osobama koje odlučuju. U slučaju problema imaš pravo tražiti pomoć, savjet ili podršku.
- * Prema praksi Europskog suda za ljudska prava, država mora ista prava koja priznaje izvanbračnoj zajednici priznati i parovima istog spola.⁷¹ Kako su u Hrvatskoj brak i izvanbračna zajednica izjednačeni u pravima, isto bi trebalo vrijediti i za parove istog upisanog spola.
- * Trans osobe mogu sklopiti brak ili životno partnerstvo. Pri sklapanju zajednice odlučujući je upisani spol u osobnim dokumentima u tom trenutku. Promjena oznake spola nakon sklapanja zajednice ne utječe na postojeći obiteljski status.
- * Zaštita od nasilja u obitelji jednako se primjenjuje na brak, izvanbračnu zajednicu, životno i neformalno životno partnerstvo. Nasilje se može prijaviti bez obzira na oblik obitelji, a dostupne su mjere zaštite poput udaljenja nasilne osobe, zabrane približavanja i zabrane kontakta.
- * Ograničenja i nejednakosti opisane u ovom receptu proizlaze iz zakona. Zakoni se mogu mijenjati političkim odlukama, uključujući odluke koje se odnose na jednaka prava i priznanje svih obitelji. Tvoj glas može se čuti i na izborima. Više o tome vidi recept "[Kako glasati na izborima](#)".
- * O životnom partnerstvu možeš pronaći u rubrici Životno partnerstvo na www.zagreb-pride.net.

Za ponijeti

Obiteljski život u Hrvatskoj postoji u različitim oblicima. Zakon prepoznaje brak, životno partnerstvo, neformalno životno partnerstvo i izvanbračnu zajednicu kao pravne okvire obitelji, ali obiteljski odnosi u praksi mogu biti i širi od tih oblika.

Sve obitelji jednako su vrijedne.

Formaliziranje braka ili životnog partnerstva može donijeti pravnu sigurnost, ali nije obavezno da bi odnos bio stvaran, vrijedan i da imaš jednaka prava i pravo na jednaku zaštitu.

Ograničenja za parove istog upisanog spola koja danas postoje nisu trajna. Ona proizlaze iz zakona i mogu se mijenjati političkim odlukama i demokratskim procesima.

*Ako naiđeš na prepreke ili diskriminaciju, nisi sam:a. **Pomoć postoji**, a traženje podrške je dio brige o sebi i svojoj obitelji.*

Kako glasati na izborima

Glasanje je jedan od načina da sudjeluješ u javnom životu i utječeš na odluke koje se tiču tvog svakodnevnog života, kao i poštivanja i ostvarivanja prava o kojima možeš čitati u Prajdovoj kuharici.

Kod nas pravo glasa i pravo kandidiranja zajamčeni su Ustavom Republike Hrvatske⁷² i pripadaju punoljetnim državljanima: kama, uz dodatne uvjete vezane za prebivalište u slučaju lokalnih izbora i izbora za Europski parlament.

Glasanje je pravo, a ne dužnost. Ono je dobrovoljno i slobodno. Samo ti odlučuješ hoćeš li glasati i za koga. Pravo glasa nije dano. Izboreno je. Još ne tako davno glasati su mogli samo muškarci, a prije toga samo muškarci s imovinom. Narodna većina bila je isključena iz odlučivanja. I dalje se vode borbe oko širenja prava glasa, poput one o snižavanju dobne granice na 16 godina.

Glavni sastojci

Za glasanje na predsjedničkim izborima i izborima za Hrvatski sabor treba ti:

- * Najmanje 18 godina.
- * Hrvatsko državljanstvo.
- * Upis u registar birača.
- * Važeći osobni dokument.

Za lokalne izbore u Hrvatskoj i drugim državama Europske unije treba ti:

- * Prebivalište u toj općini ili gradu .
- * Državljanstvo Republike Hrvatske ili druge države članice Europske unije.

Za izbore za Europski parlament u Hrvatskoj ili drugoj državi Europske unije treba ti:

- * Državljanstvo Republike Hrvatske ili druge države članice Europske unije .
- * Prebivalište u državi u kojoj glasaš .

Začini po želji

- * *Manjinski glas:* ako se izjašnjavaš kao pripadnik:ica ustavno priznate nacionalne zajednice u Hrvatskoj, na izborima za Hrvatski sabor možeš birati hoćeš li glasati za opću listu u svojoj izbornoj jedinici ili za listu svoga naroda.
- * *Informiranje o programima stranaka, koalicija i nezavisnih kandidata:kinja:* imaš pravo znati što zagovaraju. Ako ti je nešto važno, provjeri programe ili im postavi pitanje.

Dobro je znati

- * Izabrani predstavnici:e na lokalnim, parlamentarnim, predsjedničkim i europskim izborima imaju različite ovlasti i odgovornosti. Osnovne informacije o izborima i referendumima te načinu glasanja dostupne su na www.izbori.hr. Ako ti treba jasniji i mladima prilagođen vodič, pretraži stranicu s pojmom „I moj glas je bitan!”
- * S hrvatskim državljanstvom možeš glasati na parlamentarnim izborima za Hrvatski sabor, predsjedničkim izborima te na državnim i ustavnim referendumima, ako se raspišu.
- * S hrvatskim državljanstvom i prijavljenim prebivalištem u drugoj državi članici Europske unije imaš pravo glasa na lokalnim izborima i lokalnom referendumu u toj državi, u skladu s njezinim pravilima. Isto vrijedi i za izbore za Europski parlament, pri čemu biraš hoćeš li glasati u Hrvatskoj ili u državi prebivališta. Pravo kandidiranja ovisi o posebnim uvjetima propisanim za pojedine izbore.
- * Svoje biračko mjesto i mogućnost privremene promjene mjesta glasanja možeš provjeriti u Registru birača u sustavu e-Građani ili na stranicama državnog tijela nadležnog za poslove državne uprave.
- * Glasanje je osobno i odvija se na određeni datum. Trenutno nije moguće glasati dopisno ili elektronički.

- * Ako se unaprijed prijaviš, možeš glasati izvan mjesta prebivališta, u drugom gradu ili u inozemstvu, u diplomatsko-konzularnim predstavništvima Republike Hrvatske.
- * Nitko te ne smije prisiliti da glasaš za određenu opciju niti da otkriješ za koga si glasao:la.
- * Član ili članica biračkog odbora ne smije te pitati za tvoju nacionalnost.
- * Ako imaš pravo manjinskog glasa, biraš hoćeš li glasati za opću ili manjinsku listu. Ta odluka pripada samo tebi.
- * Ako primijetiš nepravilnosti možeš ih prijaviti Državnom izbornom povjerenstvu (www.izbori.hr) ili još bolje GONG-u (www.gong.hr).

Za ponijeti

Glasanje samo po sebi ne jamči promjenu preko noći, ali ima stvarnu težinu. Svojim glasom dajemo podršku nekome da vlada ili govori u naše ime.

Kroz izbore se donose odluke koje utječu na zakone, javne politike i svakodnevni život svih ljudi koji žive u Hrvatskoj i kako se Hrvatska odnosi prema regionalnim, europskim i globalnim pitanjima.

Imaš pravo glasa i pravo kandidiranja na izborima. Ti odlučuješ hoćeš li ta prava koristiti. Tvoj izbor pripada samo tebi, i nikome nisi dužan:na reći za koga si glasao:la i jesi li glasao:la.

Kako organizirati prosvjed

Prosvjed je jedan od najvažnijih načina da ljudi javno izraze svoje mišljenje, podršku, neslaganje ili zahtjeve. U demokratskom društvu prosvjedi služe tome da se glas ljudi vidi i čuje, posebno kada druge mogućnosti ne postoje ili ne djeluju.

U Hrvatskoj je pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed zajamčeno Ustavom Republike.⁷³ To pravo pripada svima. Ne trebaš biti dio udruge, stranke ili organizacije da bi prosvjedovao:la. Dovoljna je odluka da se okupiš s drugima i javno izraziš stav.

Glavni sastojci

- * *Pravo na mirno okupljanje:* država ima obvezu svima omogućiti mirno javno okupljanje izražavanje stavova.
- * *Najava, a ne dozvola:* za okupljanja veća od 20 ljudi zakon predviđa najavu policiji 5 dana unaprijed, iznimno 48 sati.⁷⁴ Prosvjed se ne odobrava, on se najavljuje.
- * *Organizator:ica:* to može biti jedna osoba, grupa ljudi ili udruga. Svatko može biti organizator:ica.
- * *Voditelj:ica skupa:* jedna osoba navedena u najavi skupa, s kojom policija komunicira tijekom trajanja prosvjeda.

- * *Redari:ke*: osobe koje organizatori:ica određuje kako bi se prosvjed odvijao mirno i u skladu sa zakonom.
- * *Mirno ponašanje*: prosvjed mora biti nenasilan i ne smije pozivati na nasilje ili mržnju.
- * *Jasna svrha okupljanja*: ljudi imaju pravo znati zašto se okupljaju.
- * *Vrijeme i mjesto okupljanja*: javno mjesto dostupno većem broju ljudi.

Začini po želji

- * *Transparenti, zastave, parole i simboli*: sve što pomaže da se poruka vidi i razumije.
- * *Glazba, razglas ili performans*: buka, ritam i kreativnost često čine poruku jačom.
- * *Objave na društvenim mrežama*: vidljivost pomaže da se okupi veći broj ljudi.
- * *Podrška poznatih osoba ili organizacija*: može pomoći da se poruka dalje čuje.
- * *Posebne suglasnosti grada ili općine*: npr. za zaustavljanje prometa, za postavljanje pozornice, za podizanje zastava na javnim stajevima.

Dobro je znati

- * Prosvjed mora biti miran i ne smije se pozivati na nasilje, rat, mržnju, ili bilo koji oblik nesnošljivosti prema drugim ljudima, uključujući odobravanje, poricanje ili opravdavanje genocida ili ratnih zločina.⁷⁵
- * Prosvjednici:e mogu nositi transparente, zastave i druga obilježja, govoriti, skandirati te verbalno ili pokretom izražavati stavove. Obilježja mogu donijeti sami:e ili ih mogu pripremiti organizatori:ce. Zastave stranih država mogu se nositi samo na javni poziv organizatori:ica.⁷⁶
- * Pravo na izražavanje stavova mora biti omogućeno svima. U tom okviru osobe imaju pravo biti provokativne, glasne i kreativne.
- * Okupljanja u zatvorenom prostoru i prosvjed na Trgu Francuske Republike u Zagrebu ne najavljuju se policiji.⁷⁷
- * Zabranjeno je održati skupove u blizini bolnica, vrtića i škola dok se u njima nalaze djeca i na autocestama, a prosvjedi na Markovom trgu u Zagrebu ograničeni su na do 1500 ljudi.⁷⁸
- * Javno okupljanje i prosvjed mogu se unaprijed zabraniti rješenjem ministar ili ministrica unutarnjih poslova,⁷⁹ ali samo u iznimnim slučajevima: ako skup nije pravodobno i uredno prijavljen, ako su mu ciljevi usmjereni na pozivanje ili poticanje na rat, nasilje ili mržnju, ili ako

postoji stvarna i ozbiljna opasnost za život ljudi i javni red zbog nasilja. Ovlaštena službena osoba Ministarstva unutarnjih poslova može iz istih razloga spriječiti ili prekinuti javno okupljanje tijekom njegova održavanja.⁸⁰

- * Organizator:ice skupa odgovorni su za red i mir unutar prosvjeda. Redari i redarke paze da se skup odvija mirno, da se ne krše zakoni, da se ne nosi oružje ili predmeti za nanošenje ozljeda te da se ne konzumira alkohol.⁸¹ Ako ne mogu osigurati red, mogu zatražiti policijsku asistenciju.
- * Organizator:ice mogu unaprijed odrediti i dodatna pravila ponašanja na prosvjedu, kako bi poruke i simboli bili u skladu sa svrhom prosvjeda. Osobe koje ta pravila krše i time remete javni red i mir mogu biti udaljene s prosvjeda.
- * Policija mora omogućiti da se pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed neometano odvija. Ne smije zastrašivati, ponižavati okupljene, proizvoljno ograničavati slobodu govora niti naplaćivati zaštitu i sigurnost prosvjeda.
- * Ako imaš osjećaj da policija ili druge institucije neopravdano ograničavaju prosvjed ili se prema organizatorima:icama postupa nepravedno, o tome se može obavijestiti javnost i podnijeti pritužba Pučkoj pravobraniteljici, a po potrebi i pokrenuti sudski ili upravni postupak.

Za ponijeti

Prosvjed je legitiman način sudjelovanja u javnom životu kojim ljudi mogu pokrenuti i izboriti društvene promjene.

Najvažnije je da je prosvjed miran, jasan u svojoj poruci i da ljudi znaju zašto su se okupili.

Policija mora osigurati javni red i mir, te uživanje prava na javno okupljanje i mirni prosvjed. Ona ne smije ograničavati slobodu govora i izražavanje, a pružanje zaštite ne smije ni pokušati naplatiti.

*Niti jedan prosvjed nije savršen i neće se svidjeti svima.
To je u demokratskom društvu sasvim u redu.*

Kako osnovati udrugu

Udruga je način da se ljudi organiziraju oko zajedničkog interesa, cilja ili vrijednosti. Može biti mala, lokalna grupa za djelovanje ili veća organizacija koja zagovara promjene, pruža podršku ili gradi zajednicu.

Nitko od osnivača:ica ne mora imati posebno znanje da bi je osnovao:la. Bitna je zajednička želja da se nešto promijeni. Ta ideja o društvu u kojem želimo živjeti naziva *vizijom*, a način na koji se ona želi ostvariti *misijom* udruge.

Udrugu mogu osnovati punoljetne osobe. Osnivači:ce mogu biti fizičke osobe ili druge pravne osobe, ako za to ne postoje posebna zakonska ograničenja.

U Hrvatskoj je sloboda udruživanja zajamčena Ustavom Republike,⁸² a osnivanje i rad udruga uređeni su Zakonom o udrugama.⁸³

Glavni sastojci

Za osnivanje udruge treba ti:

- * *Najmanje tri osobe* to su osnivači:ce koji:ie, kako bi registrirali:ie udrugu, moraju dati svoje osobne podatke.
- * *Zajednička vizija, misija, i djelatnosti:* ono što udruga želi mijenjati i kako to radi, primjerice kroz podršku, zagovaranje, kulturu, sport ili obrazovanje.
- * *Naziv udruge:* naziv je hrvatskom ali može sadržavati i riječi na stranom jeziku.

- * *Statut*: osnovni dokument koji opisuje što udruga radi i kako.
- * *Adresa sjedišta*: može biti bilo koja adresa u Hrvatskoj.
- * *Registracija udruge*: zahtjev se podnosi županijskom tijelu državne uprave prema sjedištu udruge.

Začini po želji

- * *Članstvo*: udruga ne mora imati više od tri osobe, ali može rasti u članstvu. Ono može biti otvoreno ili ograničeno, ovisno o svrsi udruge.
- * *Financiranje*: članarine, donacije, javni natječaji, projekti.
- * *Vidljivost*: web stranica, društvene mreže, javni nastupi.
- * *Aktivnosti i programi*: edukacije, javna događanja, podrška, kampanje, projekti

Ništa ovih začina po želji nije obavezno na početku. Udruga može krenuti vrlo skromno.

Dobro je znati

- * Udruga se osniva upisom u Registar udruga, koji vodi nadležno tijelo državne uprave.
- * Pred institucijama udrugu predstavlja osoba ili osobe ovlaštene za zastupanje.
- * Maloljetne osobe mogu biti članovi:ce udruge uz suglasnost roditelja ili skrbnika, ali ne mogu osnivati udrugu niti upravljati njome.
- * Statut mora jasno reći što je svrha udruge, tko odlučuje i kako se donose odluke i biti u skladu sa Zakonom o udrugama. Nadležno tijelo državne uprave provjerava je li statut u skladu sa Zakonom o udrugama i ukazuje na dijelove koje je potrebno uskladiti.
- * Za osnivanje udruge ne plaća se ništa i udruga ne treba imati nikakav novac. Troškovi nastaju tek ako udruga kasnije ima aktivnosti, projekte ili prihode. Za to joj je prethodno potreban račun u banci, knjigovodstvo, ured i neka osnovna imovina.
- * Većina udruge ima planove za ono čime se želi baviti u sljedećem razdoblju, kao i godišnji plan aktivnosti.
- * Udruga mora djelovati neprofitno, ali može zapošljavati ljude i provoditi projekte ili djelovati potpuno volonterski.

- * Osnivači:ce i članovi:ce ne odgovaraju osobnom imovinom za obveze udruge.
- * Udruga mora voditi osnovne evidencije i raditi javno i transparentno.
- * Nije svaka ideja za udugu. Ponekad je neformalna grupa, koja se još naziva i inicijativom, sasvim dovoljna. Mnoge udruge izrastu iz inicijative.
- * Udugu ili inicijativu se može voditi na različite načine: s predsjednikom ili predsjednicom, ili zajednički, gdje svi sudjeluju u odlučivanju. Ili nešto između, gdje se dio odluka donosi zajedno, a dio preuzimaju osobe koje se brinu o svakodnevnom radu udruge.
- * Kad dođe do neslaganja u udruzi ili inicijativi, dobro je pokušati razgovarati i dogovoriti se. Ako to ne uspije, može pomoći vanjska, neutralna osoba koja pomaže da se pronađe rješenje. To se zove medijacija.
- * Dobro je povezati se s drugim udrugama i inicijativama koje dijele slične vrijednosti. Tako se lakše uči, dobiva podrška i zajedno se može napraviti više.

Za ponijeti

*Osnivanje udruge nije rezervirano za iskusne i stručne ljude.
Udruge su alat koji postoji kako bi se ljudi mogli organizirati i djelovati zajedno.*

Ne moraš znati sve unaprijed. Udruga se gradi kroz rad, greške i učenje. Neke udruge se osnuju pa s vremenom prestanu s radom. I to je u redu.

Ako ti sve ovo zvuči komplicirano, možeš krenuti i s neformalnom grupom ili inicijativom. Za to ne treba ništa osim dobre volje i jasnog cilja zbog kojeg se okupljate.

*Ako postoji razlog zbog kojeg se ljudi okupljaju i djeluju zajedno,
to je već dobar početak.*

Kako se oduprijeti vojnoj obvezi

Vojna obveza u Hrvatskoj temelji se na Ustavu Republike Hrvatske,⁸⁴ Zakonu o obrani⁸⁵ i političkim odlukama vlasti, te se odnosi na osobe kojima je u službenim dokumentima upisan muški spol. Kada, kako i hoće li neka osoba biti pozvana na služenje ovisi o političkim odlukama vlasti, dobnim skupinama i načinu provedbe.

Uz vojnu obvezu, Ustav RH priznaje pravo na prigovor savjesti.⁸⁶ To znači da osoba može odbiti služenje vojske iz bilo kojeg razloga, ali ga prema Ustavu RH mora imenovati kao vjerski ili moralni.

Postoje različiti načini na koje se vojna služba može zamijeniti, odgoditi ili uopće ne provesti. Ne funkcioniraju svi jednako za sve i nisu svi bez rizika.

Glavni sastojci

- * *Prigovor savjesti*: omogućuje odbijanje vojne službe i njezinu zamjenu civilnom službom. Razlog ne mora biti detaljno objašnjavan, no treba se temeljiti na „moralnim ili vjerskim uvjerenjima”.
- * *Pisana izjava*: prigovor savjesti podnosi se pisanom izjavom nadležnom tijelu Ministarstva obrane, prije upućivanja na temeljno vojno osposobljavanje ili odmah po primitku poziva.
- * *Civilna služba*: osobama koje ulože prigovor savjesti država mora omogućiti civilnu službu kao zakonsku alternativu vojnoj službi. Civilna služba nije povlastica ni kazna, nego dio sustava.

Začini po želji

- * *Obrazovanje:* redovno školovanje ili studij u pravilu dovode do odgode vojne službe. Odgoda traje dok traje škola ili studij, ali ne znači automatsko oslobađanje od obveze.
- * *Zdravstveni razlozi:* određena fizička ili mentalna zdravstvena stanja mogu utjecati na vojnu obvezu. Procjena se provodi kroz službeni postupak i medicinsku dokumentaciju.
- * *Obiteljske i skrbničke obaveze:* skrb o djeci, članovima obitelji ili osobama s invaliditetom može biti razlog za odgodu ili drukčije rješenje, ovisno o okolnostima.
- * *Boravak u inozemstvu:* studij, rad ili dugotrajan boravak u inozemstvu mogu u praksi dovesti do odgode ili neprovođenja vojne obveze, ali to nije zakonsko oslobađanje niti jamstvo da do poziva neće doći.
- * *Podrška udruga:* postoje **udruge** koje mogu pružiti informacije i podršku u vezi s prigovorom savjesti i postupcima. Njihova uloga je informiranje i pomoć, ne odlučivanje umjesto tebe.

Dobro je znati

- * Prigovor savjesti mora se podnijeti na vrijeme. Propuštanje rokova može imati posljedice.
- * Prigovor savjesti podnosi se nadležnom uredu za poslove obrane prema prebivalištu. Protiv negativnog rješenja se ne može žaliti, ali možeš pokrenuti upravni spor pred Visokim upravnim sudom.
- * Izjava o prigovoru savjesti je kratka i formalna, bez obrazloženja: “Temeljem čl. 47 Ustava RH, ovim putem ulažem prigovor savjesti zbog svojih vjerskih i/ili moralnih uvjerenja [odaberi jedan ili oba razloga] te nisam pripravan sudjelovati u obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Stoga tražim da me se uputi na civilnu službu.”
- * Prigovor savjesti ne znači izbjegavanje vojne obveze. To je tvoje ustavno i zakonsko pravo zamjene vojne službe civilnom službom.
- * Spolna orijentacija i rodni identitet nisu osnova za oslobađanje od vojne obveze. Nije za sad poznato kako će se procjenjivati zdravstveno stanje u slučajevima povezanim s medicinskim aspektima tranzicije.
- * Potpuno ignoriranje poziva i izbjegavanje postupka je kršenje zakona koje se sankcionira kao prekršaj s predviđenom novčanom kaznom koja može biti značajna.⁸⁷
- * Neke osobe zbog vjerskih⁸⁸ ili političkih⁸⁹ razloga odbijaju i vojnu i civilnu službu jer ne prihvaćaju

obavezni rad za državu, njezine interese i institucije povezane s njom. Takav stav trenutno nije prepoznat kao tvoje pravo u hrvatskom zakonu niti utumačenju Europske konvencije o ljudskih pravima, zbog čega nosi pravne i životne posljedice.

- * U Hrvatskoj trenutno ne postoji snažna mreža zajedničke podrške za dugotrajan život izvan sustava temeljen na aktivnom izbjegavanju vojnog roka i služenja državi. Takav izbor često znači preuzimanje rizika, uključujući administrativne blokade i izolaciju, kao dio svjesne političke odluke u kontekstu koji takve oblike odbijanja kažnjava.

Za ponijeti

*Vojna obveza je ustavna i zakonska obaveza i odnosi se na muškarce, koje Republika Hrvatska kao takve prepoznaje prema oznaci spola upisanoj u službenim dokumentima.
Te osobe su vojni obveznici.*

Prigovor savjesti je tvoje ljudsko, ustavno i zakonsko pravo.

Postoje različiti legitimni načini da se vojna i civilna služba zamijene, odgode ili ne provedu. Neki nose manje, a neki veće rizike.

Vojni rok i civilna služba nisu neutralni ni neideološki teritorij. Živimo u vrijeme pojačanog militarizma, a vlasti nastoje na razne načine prisiliti ili pridobiti ljude na služenje vojnog roka ili služenje isključivo državnim interesima, unatoč pravu na prigovor savjesti. I druge opcije postoje.

*Ti odlučuješ što je za tebe podnošljivo i kako ćeš se postaviti prema toj obvezi.
Tvoje tijelo, tvoj život i tvoja odluka.*

Gdje i od koga zatražiti pomoć i podršku

U nekim situacijama dobro je imati zajednicu koja zna, sluša i može pomoći.

Ispod su naši kontakti te kontakti organizacija i institucija kojima mi vjerujemo i kojima se i ti možeš obratiti za podršku, savjet ili informacije.

kontakt

Zagreb Pride

🌐 www.zagreb-pride.net

✉ info@zagreb-pride.net

Instagram, Facebook, Bluesky:
@zagrebpride

LGBT Centar Split

🌐 www.lgbtcentarsplit.org

✉ lgbtcentarsplit@gmail.com

Instagram:

@lgbt_centar_split @splitpride

Facebook: @lgbt.pride.split

Proces – udruga za promicanje queer kulture i LGBTIQ+ prava

🌐 www.udrugaproces.hr

✉ proces@udrugaproces.hr

Instagram, Facebook:

@proces.queer

ZA-Pravo LGBTIQ+ osoba

Udruga koja okuplja nastavnike_ce i studente_ce Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

✉ za.pravo.lgbtiq.osoba@gmail.com

Instagram: @za.pravo.lgbtiq.osoba

Facebook: @ZaPravoLGBTIQosoba

kolekTIRV

🌐 www.kolektirv.hr

✉ info@kolektirv.hr

☎ 095 407 2841

Instagram, Facebook i TikTok:

@kolekTIRV

što rade

- Pravna podrška i savjetovanje za LGBTIQ zajednicu, životna partnerstva i dugine obitelji
- Pravna podrška i savjetovanje žrtava zločina iz mržnje i diskriminacije po osnovi spolne orijentacije, rodnog identiteta i izražavanja u svim područjima života
- Istraživanje, informiranje i edukacija o ljudskim pravima LGBTIQ zajednice
- Organizacija zagrebačke Povorke ponosa

- Psihološko savjetovanje za LGBTIQ zajednicu
- Kulturni, edukativni i društveni programi
- Organizacija splitske Povorke ponosa

- Promicanje i zaštita prava i vidljivosti LGBTIQ+ osoba
- Kulturni, edukativni i društveni rad
- Organizacija pulske Povorke ponosa

- Suzbijanje diskriminacije i drugih nepovoljnih postupanja na temelju seksualnosti, roda ili rodnog izražavanja na Sveučilištu u Zagrebu
- Promicanje prava i vidljivosti LGBTIQ studenata i studentica

- Peer2peer savjetovanje za trans i rodno varijantne osobe
- Podrška za obitelji trans i rodno varijantnih osoba

Ženska soba

🌐 www.zenskasoba.hr

✉ zenska.soba@zenskasoba.hr

☎ 01 6119 174

Instagram i Facebook:

@zenska.soba

- Suzbijanje seksualnog nasilja
- Psihološko savjetovanje i terapija
- Podrška žrtvama i svjedocima kaznenih djela

Kvir inicijativa AUT

Stalna sekcija Kluba studenata
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u
Zagrebu (KSFF)

✉ inicijativa.aut@gmail.com

Instagram: @kvir_inicijativa_aut

Facebook: @kvir.inicijativa.aut

- Promicanje prava i vidljivosti LGBTIQ studenata i studentica

Centar za mirovne studije

🌐 www.cms.hr

✉ cms@cms.hr

☎ 091 3300 181

Instagram: @cmszagreb

Facebook:

@CentarzaMirovneStudije

- Pravna i socijalna podrška za izbjeglice, migrante i tražitelje azila i azilante
- Obrazovanje mladih i sva pitanja vezana uz vojni rok

Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje

✉ cesi@cesi.hr

☎ 01 24 22 800

Instagram: @centar.cesi

Facebook: @centarcesi

- Seksualna edukacija za mlade
- Rodna ravnopravnost i obrazovanje
- Suzbijanje nasilje nad ženama
- SOS telefon i savjetovalište za žene žrtve nasilja

Novi sindikat

🌐 www.novisindikats.hr

✉ ns@novisindikats.hr

☎ 01 30 24 191

Instagram: @novisindikats_ns

Facebook: @novisindikatsns

- Sindikat općeg tipa koji organizira radnike i radnice u Hrvatskoj, bez obzira na državljanstvo, sektor ili vrstu ugovora.

Odjeli podrške žrtvama i svjedocima Ministarstva pravosuđa

Županijski sud u Bjelovaru

✉ podrska-svjedocima-bj@pravosudje.hr
☎ 043 274-143

Županijski sud u Karlovcu

✉ podrska-svjedocima-ka@pravosudje.hr
☎ 047 606-263

Županijski sud u Osijeku

✉ podrska-svjedocima@zsos.pravosudje.hr
☎ 031 228-500

Županijski sud u Puli

✉ podrska-svjedocima-pu@pravosudje.hr
☎ 052 377-721

Županijski sud u Rijeci

✉ podrska-svjedocima-ri@pravosudje.hr
☎ 051 355-645

Županijski sud u Sisku

✉ podrska-svjedocima-sk@zssk.pravosudje.hr
☎ 044 524-419

Županijski sud u Slavonskom Brodu

✉ podrska-svjedocima-sb@pravosudje.hr
☎ 035 405-104

Županijski sud u Splitu

✉ podrska-svjedocima-st@pravosudje.hr
☎ 021 387-543

Županijski sud u Šibeniku

✉ podrska-svjedocima-si@pravosudje.hr
☎ 022 500-134

Županijski sud u Varaždinu

✉ podrska-svjedocima-vz@pravosudje.hr
☎ 042 401-812

Županijski sud u Velikoj Gorici

✉ podrska-svjedocima-vg@pravosudje.hr
☎ 01 5510-393

Županijski sud u Vukovaru

✉ podrska-svjedocima-vu@pravosudje.hr
☎ 032 452-529

Županijski sud u Zadru

✉ podrska-svjedocima@pravosudje.hr
☎ 023 203-640

Županijski sud u Zagrebu

✉ podrska-svjedocima-zg@pravosudje.hr
☎ 01 4801-062

Općinski sud u Splitu

✉ podrska-svjedocima-osst@pravosudje.hr
☎ 021 755-651

Općinski kazneni sud u Zagrebu

✉ podrska-svjedocima-oksza@pravosudje.hr
☎ 01 3477-258

-
- Odjeli rade na navedenim sudovima, ali djeluju i podržavaju žrtve i svjedoke kaznenih djela i prekršajima na svim općinskim i prekršajnim sudovima a dostupni su i osobama koje ne žive u navedenim mjestima.
 - Pružaju pravnu i psihosocijalnu podršku, informacije o svim fazama postupka u kojima imaš status žrtve, oštećene osobe ili svjedoka.

Nacionalni pozivni centar za žrtve kaznenih djela i prekršaja

Anonimna i besplatna linija za žrtve kaznenih djela i prekršaja dostupna 24 sata dnevno, svakim danom, uključujući vikende i praznike, na području cijele Hrvatske na hrvatskom i engleskom jeziku

☎ 116 006

- Emocionalna podrška
- Informiranje o pravima
- Pomoć pri ispunjavanju obrazaca
- Upućivanje na relevantne organizacije civilnog društva i institucije

Klinika za psihijatriju Sv. Ivan Program „Boje“

☎ www.pbsvi.hr

✉ boje@pbsvi.hr

☎ 01 3430 102

- Grupna psihoterapija, edukativne radionice i likovna terapija za LGBTIQ+ zajednicu.

Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova

☎ www.prs.hr

✉ ravnopravnost@prs.hr

- Možeš joj se obratiti ako si diskriminiran_a zbog spola, spolne orijentacije, rodnog identiteta, bračnog ili obiteljskog statusa, na poslu, u obrazovanju, zdravstvu, javnim uslugama ili drugim područjima života.

Pučka pravobraniteljica

☎ www.ombudsman.hr

✉ info@ombudsman.hr

- Možeš joj se obratiti ako si diskriminiran_a po bilo kojoj osnovi, od strane institucija, poslodavaca, javnih ili privatnih tvrtki ili drugih osoba, kao i zbog nepravilnosti u radu javnih tijela, primjerice policije.

Pravobraniteljica za djecu

☎ www.dijete.hr

✉ info@djete.hr

- Možeš joj se obratiti ako smatraš da su povrijeđena prava maloljetnih osoba, uključujući slučajeve nasilja, zanemarivanja, diskriminacije ili neprimjerenog postupanja od strane institucija, škola, zdravstvenih ili drugih službi. Moguće su i anonimne prijave.

Pravobranitelj osoba s invaliditetom

☎ www.posi.hr

✉ ured@posi.hr

- Možeš mu se obratiti ako si osoba s invaliditetom ili radiš u korist osoba s invaliditetom, a smatraš da su povrijeđena prava, da postoji diskriminacija, neprimjerenost postupanje institucija, prepreke u pristupu uslugama ili nasilje i zanemarivanje.

Agencija za zaštitu osobnih podataka

🌐 www.azop.hr
✉ azop@azop.hr

- Možeš im se obratiti ako smatraš da je povrijeđeno tvoje pravo na zaštitu osobnih podataka, primjerice ako netko prikuplja, koristi ili dijeli tvoje podatke bez pravne osnove, ako ti organizacija ne odgovori na zahtjev za pristup, ispravak ili brisanje podataka, ili ako dođe do zloupotrebe tvojih osobnih podataka online ili offline.

Dom Duga, Zagreb

🌐 www.duga-zagreb.hr
✉ savjetovaliste@duga-zagreb.hr
☎ 0800 88 98
(radnim danom 16:30 do 19:30 h)

- Možeš ih kontaktirati ako si žrtva obiteljskog ili partnerskog nasilja i trebaš savjetovanje ili hitan ili privremen smještaj. Sklonište djeluje na području Zagreba, ali može primiti i osobe iz drugih dijelova Hrvatske uz uključivanje policije i nadležnog centra za socijalnu skrb.

Plavi telefon

🌐 www.plavi-telefon.hr
✉ info@plavi-telefon.hr
☎ 01 4833 888
(radnim danom 9 do 20 h)
Instagram: @plavi.telefon
Facebook: @udruga.plavi.telefon

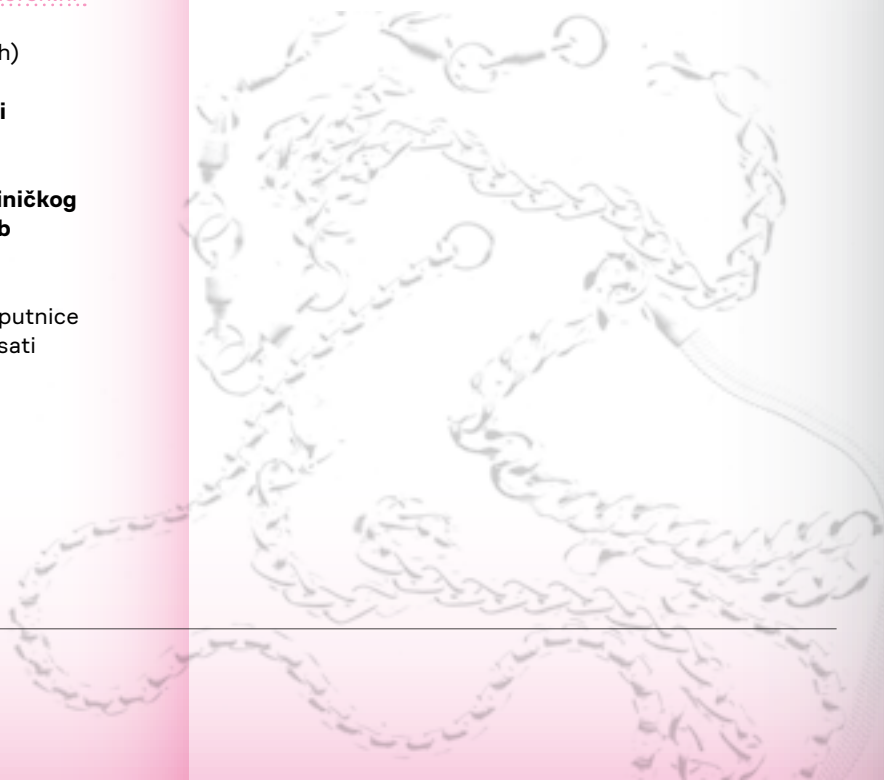
- Kontakti za krizna stanja.

Hrabri telefon za djecu

🌐 www.udruga.hrabritelefon.hr
☎ 116 111
(radnim danom 9 do 20 h)

Centar za krizna stanja i prevenciju suicida Klinika za psihijatriju i psihološku medicinu Kliničkog bolničkog centra Zagreb

☎ 01 2376 470
(svaki dan od 0 do 24 h)
Ili dolazak bez najave i uputnice
svaki dan između 8 i 20 sati

Izvori i temelji Prajdove kuharice

Prajdova kuharica temelji se na zakonima, sudskoj praksi, javnim politikama, istraživanjima, iskustvu rada s institucijama te našem znanju koje dva desetljeća gradimo kroz rad u i sa zajednicom i kroz obrazovanje.

Dio tog znanja i analiza javno je dostupan u izvještajima Zagreb Pridea o sudskoj praksi, radu s institucijama i iskustvima rada sa zajednicom. Oni pružaju širi kontekst i detaljniji uvid u teme koje se u ovoj kuharici obrađuju.

- * Marko Jurčić, Rozi megafon: Od Zakona o suzbijanju diskriminacije do ustavne zabrane istospolnog braka (Zagreb: Zagreb Pride, 2013), <https://zagreb-pride.net/wp-content/uploads/2022/01/IZVJESI.pdf>.
- * Marko Jurčić, Rozi megafon: Od Zakona o životnom partnerstvu do ponovnog stvaranja nepovoljnog društvenog i političkog okruženja za LGBTIQ osobe (Zagreb: Zagreb Pride, 2018), https://zagreb-pride.net/wp-content/uploads/2022/01/ZG_PRII.pdf.
- * Marko Jurčić i Franko Dota, Rozi megafon: Dva koraka naprijed, jedan natrag: LGBTIQ prava u Hrvatskoj između stagnacije i sudskih pobjeda (Zagreb: Zagreb Pride, 2023), https://zagreb-pride.net/wp-content/uploads/2023/02/Rozi_megafon3_2018-2022_final.pdf.

Na sljedećim stranicama su navedeni izvori na kojima se recepti Prajdove kuharice temelje. Oni pokazuju odakle informacije dolaze i na čemu se zasnivaju tvrdnje u tekstu. Ako želiš provjeriti nešto, produbiti temu, koristiti ove informacije u zagovaranju, pisanju, prijavi ili razgovoru s institucijama, ovdje možeš vidjeti na što se tekst oslanja.

- I Prema Ustavu Republike Hrvatske, međunarodni ugovori koje Republika Hrvatska ratificira i objavi dio su unutarnjeg pravnog poretka Republike Hrvatske te su po pravnoj snazi iznad zakona (čl. 134.). Sudovi su dužni suditi na temelju Ustava, zakona i međunarodnih ugovora koji su dio važećih izvora prava (čl. 115. st. 3.). U tom okviru, za Prajdovu kuharicu posebno su relevantne sljedeće međunarodne konvencije o ljudskim pravima: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima te Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (poznatija kao Europska konvencija o ljudskim pravima).
- 2 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 3 Povelja Europske unije o temeljnim pravima, Službeni list Europske unije C 202, 7. lipnja 2016., https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj/hrv.
- 4 Zakon o suzbijanju diskriminacije (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 85/08, 112/12, <https://www.zakon.hr/z/490/zakon-o-suzbijanju-diskriminacije>.
- 5 Zakon o ravnopravnosti spolova (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 82/08, 69/17, <https://www.zakon.hr/z/388/zakon-o-ravnopravnosti-spolova>.
- 6 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, članak 4., usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 23. ožujka 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en.
- 7 Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji, t. 29., Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1993_10_12_27.html.
- 8 Europska konvencija o ljudskim pravima, Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17, <https://www.zakon.hr/z/364/%28europska%29-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>.
- 9 Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 3. siječnja 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en.
- 10 Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacija o sukcesiji, t. 28., Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1993_10_12_27.html.
- 11 Europska socijalna povelja, objava o potvrđivanju i objavi u Narodnim novinama – Međunarodni ugovori, br. 15/2002, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2002_12_15_172.html.
- 12 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 22. (nepovredivost čovjekove slobode i osobnosti) i čl. 23. (zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.

zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske.

- 13 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 34. (nepovredivost doma), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 14 Vlada Republike Hrvatske, Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji, usvojen 19. lipnja 2019., Ministarstvo obitelji, demografije, mladeži i socijalne politike (pdf), https://mup.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_u_obitelji-usvojila_Vlada_19_6_2019.pdf.
- 15 Zakon o socijalnoj skrbi (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23, 61/25, <https://www.zakon.hr/z/222/zakon-o-socijalnoj-skrbi>.
- 16 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 64., st. 1–3. i st. 5. (prava i dužnosti roditelja prema djeci), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 17 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 22. (nepovredivost čovjekove slobode i osobnosti) i čl. 23. (zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 18 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 66. (pravo na obrazovanje), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 19 Povelja Europske unije o temeljnim pravima, čl. 14. (pravo na obrazovanje), Službeni list Europske unije C 202, 7. lipnja 2016., https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj/hrv.
- 20 Europska konvencija o ljudskim pravima, Protokol br. 1, čl. 2. (pravo na obrazovanje), Narodne novine, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17, <https://www.zakon.hr/z/364/%28europska%29-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, čl. 13. (pravo na obrazovanje), Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 12/93, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en.
- 21 Maja Mamula, Dušica Popadić, Kristina Mihaljević, Antonija Hojt Ilić, Lana Pető Kujundžić, Maja Kolega, Jelena Bićanić i Anamaria Drožđan-Kranjčec, Seksualno nasilje nad i među djecom i mladima (Zagreb: Ženska soba, 2016), <https://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2023/09/Prirucnik-REC-2019.pdf>.
- 22 Vlada Republike Hrvatske, Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, Narodne novine, br. 70/18, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_08_70_1418.html.
- 23 Kazneni zakon (pročišćeni tekst), čl. 144a., Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>.

- 24 Kazneni zakon (pročišćeni tekst), čl. 158., Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>.
- 25 Vlada Republike Hrvatske, Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, Narodne novine, br. 70/18 (1. kolovoza 2018), poglavlje 2.1. Medicinski protokol, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_08_70_1418.html.
- 26 Vlada Republike Hrvatske, Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja, Narodne novine, br. 70/18 (1. kolovoza 2018), poglavlje 2.1. Medicinski protokol, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_08_70_1418.html.
- 27 Zakon o policijskim poslovima i ovlastima (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 76/09, 92/14, 70/19, <https://www.zakon.hr/z/173/zakon-o-policijskim-poslovima-i-ovlastima>.
- 28 Pravilnik o načinu postupanja policijskih službenika, Narodne novine, br. 20/22, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_02_20_216.html.
- 29 Obiteljski zakon (pročišćeni tekst), čl. 93. st. 5. i 6., Narodne novine, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23, <https://www.zakon.hr/z/88/obiteljski-zakon>.
- 30 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 35. (zaštita privatnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 31 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 36. (sloboda i tajnost dopisivanja i drugih oblika komunikacije), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 32 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 37. (sigurnost i tajnost osobnih podataka), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 33 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 38. (sloboda mišljenja i izražavanja misli), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 34 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 35. (zaštita privatnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 35 Povelja Europske unije o temeljnim pravima, čl. 11. (sloboda izražavanja i informiranja), Službeni list Europske unije C 202, 7. lipnja 2016., https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj/hrv.
- 36 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 55. (pravo na rad i slobodu rada), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 37 Zakon o radu (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 93/14, 127/17, 98/19, 151/22, 46/23, 64/23, <https://www.zakon.hr/z/307/zakon-o-radu>.

- 38 Karl Marx, *Nadnica, cijena, profit* (Zagreb: Izvori, 2009).
- 39 Zakon o minimalnoj plaći (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 118/18, 120/21, 152/24, <https://www.zakon.hr/z/400/zakon-o-minimalnoj-placi>.
- 40 Diskriminacija u Hrvatskoj je zabranjena po osnovi rase ili etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta, izražavanja ili spolne orijentacije. Zakon o suzbijanju diskriminacije (pročišćeni tekst), čl. 1., Narodne novine, br. 85/08, 112/12, <https://www.zakon.hr/z/490/zakon-o-suzbijanju-diskriminacije>.
- 41 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 2. i 26., usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 23. ožujka 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsq_no=IV-4&chapter=4&clang=en.
- 42 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 14. (zabrana diskriminacije), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 43 Zakon o suzbijanju diskriminacije (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 85/08, 112/12, <https://www.zakon.hr/z/490/zakon-o-suzbijanju-diskriminacije>.
- 44 Zakon o ravnopravnosti spolova (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 82/08, 69/17, <https://www.zakon.hr/z/388/zakon-o-ravnopravnosti-spolova>.
- 45 Zakon o suzbijanju diskriminacije (pročišćeni tekst), čl. 2, Narodne novine, br. 85/08, 112/12, <https://www.zakon.hr/z/490/zakon-o-suzbijanju-diskriminacije>.
- 46 Ustavni sud Republike Hrvatske, Odluka U-III-988/2021 (03.12.2024), L.M, usvajanje – povreda sigurnosti i tajnosti osobnih podataka (Ustavna tužba), <https://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/fOdluka.xsp?action=openDocument&documentId=C12570D30061CE54C1258BE90038511F>.
- 47 Europski sud za ljudska prava, Oršuš i drugi protiv Hrvatske, presuda Velikog vijeća, zahtjev br. 15766/03, 16. ožujka 2010., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689>.
- 48 Europski sud za ljudska prava, Škorjanec protiv Hrvatske, br. 25536/14, 28. ožujka 2017., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172327>.
- 49 Ustavni sud Republike Hrvatske, Odluka U-III-6791/2014 (30.05.2018), V.Š, usvajanje – povreda dostojanstva radnice i uznemiravanje na radu (Ustavna tužba), <https://sljeme.usud.hr/usud/praksaw.nsf/fOdluka.xsp?action=openDocument&documentId=C12570D30061CE54C125829D00352755>.
- 50 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 22. (nepovredivost čovjekove slobode i osobnosti) i čl. 23. (zabrana mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.

- 51 Marko Jurčić i Tena Dabić, Zločin iz mržnje prema LGBTIQ osobama – Priručnik za žrtve (Zagreb: Kuća ljudskih prava Zagreb, 2021), https://www.kucaljudskihprava.hr/wp-content/uploads/2021/10/STAND-UP_LGBT_HR_0406.pdf.
- 52 Kazneni zakon (pročišćeni tekst), čl. 87. t. 21., Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>.
- 53 Kazneni zakon (pročišćeni tekst), čl. 87. t. 21., Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>.
- 54 Vlada Republike Hrvatske, Protokol o postupanju u slučaju zločina iz mržnje, Narodne novine, br. 43/21, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2021_04_43_841.html.
- 55 Zakon o kaznenom postupku (pročišćeni tekst), čl. 43.–46., Narodne novine, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 130/20, 80/22, 36/24, 72/25, <https://www.zakon.hr/z/174/zakon-o-kaznenom-postupku>.
- 56 Judith Butler, Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta, prevela Mirjana Paić-Jurinić (Zagreb: Ženska infoteka, 2000).
- 57 Zakon o državnim maticama (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 96/93, 76/13, 98/19, 133/22, <https://www.zakon.hr/z/603/zakon-o-drzavnim-maticama>; Pravilnik o obrascu matice vjenčanih, izvacima i potvrdama koji se izdaju na temelju državnih matica, Narodne novine, br. 91/13, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_07_91_2049.html.
- 58 Zakon o osobnom imenu, čl. 2. i 6., Narodne novine, br. 118/12, 70/17, 98/19, <https://www.zakon.hr/z/43/zakon-o-osobnom-imenu>.
- 59 Europski sud za ljudska prava, Christine Goodwin protiv Ujedinjenog Kraljevstva, presuda Velikog vijeća, zahtjev br. 28957/95, 11. srpnja 2002., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596>; Y.Y. protiv Turske, presuda, zahtjev br. 14793/08, 10. ožujka 2015., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153134>; A.P., Garçon i Nicot protiv Francuske, presuda, zahtjevi br. 79885/12, 52471/13 i 52596/13, 6. travnja 2017., <https://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-172913>; X protiv Sjeverne Makedonije, presuda, zahtjev br. 29683/16, 17. siječnja 2019., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189096>; International Commission of Jurists, The Yogyakarta Principles Plus 10, Ženeva: ICJ, 2017., načela 31. (Priznanje pred zakonom) i 32. (Pravo na tjelesni i psihički integritet), <http://yogyakartaprinciples.org/principles-en/yp10/>.
- 60 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 14. (zabrana diskriminacije), čl. 22. (nepovredivost čovjekove slobode i osobnosti) i čl. 35. (zaštita privatnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>; Europska konvencija o ljudskim pravima, čl. 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života), i čl. 14. (zabrana diskriminacije), Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17, <https://www.zakon.hr/z/364/%28europska%29-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>;

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 17. (zaštita privatnog života), i čl. 26. (jednakost pred zakonom i zabrana diskriminacije), usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 23. ožujka 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en.
- 61 Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu, Narodne novine, br. 132/14, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_II_132_2487.html.
- 62 Judith Butler, *Undoing Gender* (London: Routledge, 2004).
- 63 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, čl. 16. (priznanje pred zakonom) i čl. 26. (jednakost pred zakonom i zabrana diskriminacije), usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 23. ožujka 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en; Europska konvencija o ljudskim pravima, čl. 8. (pravo na poštovanje privatnog i obiteljskog života) i čl. 14. (zabrana diskriminacije), Narodne novine, br. 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17, <https://www.zakon.hr/z/364/%28europska%29-konvencija-za-zastitu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda>; Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, čl. 12. (pravo na zdravlje), usvojen 16. prosinca 1966., na snazi od 3. siječnja 1976., https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en.
- 64 Mikac, Leonardo. "Regulatorni okvir priznanja promjene oznaka spola – diskriminacija transrodnih osoba u pristupu zdravstvenim uslugama." U *Ljudska prava i pitanje identiteta: Zbornik radova sa znanstvenog skupa Ljudska prava i pitanje identiteta održanog 9. prosinca 2022. godine, uredili: Matija Miloš, Valentino Kuzelj, Leonardo Mikac i Sonja Cindori*, 365–383. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, 2022. <https://repository.pravri.uniri.hr/islandora/object/pravri:3129>.
- 65 Pravilnik o načinu prikupljanja medicinske dokumentacije te utvrđivanju uvjeta i pretpostavki za promjenu spola ili o životu u drugom rodnom identitetu, čl. 4., st. 4., Narodne novine, br. 132/14, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_II_132_2487.html.
- 66 Zakon o osobnom imenu (pročišćeni tekst), čl. 6. i 8., Narodne novine, br. 118/12, 70/17, <https://www.zakon.hr/z/43/zakon-o-osobnom-imenu>.
- 67 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 62. (zaštita obitelji), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 68 Obiteljski zakon (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23, <https://www.zakon.hr/z/88/obiteljski-zakon>.
- 69 Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 92/14, 98/19, <https://www.zakon.hr/z/732/zakon-o-zivotnom-partnerstvu-osoba-istog-spola>.
- 70 Obiteljski zakon (pročišćeni tekst), čl. 186.–191., Narodne novine, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23, <https://www.zakon.hr/z/88/obiteljski-zakon>.

- 71 Europski sud za ljudska prava, Vallianatos i drugi protiv Grčke, presuda Velikog vijeća, zahtjevi br. 29381/09 i 32684/09, 7. studenoga 2013., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128294>; Oliari i drugi protiv Italije, presuda, zahtjevi br. 18766/11 i 36030/11, 21. srpnja 2015., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-156265>; Pajić protiv Hrvatske, presuda, zahtjev br. 68453/13, 23. veljače 2016., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-161061>; Taddeucci i McCall protiv Italije, presuda, zahtjev br. 51362/09, 30. lipnja 2016., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-164715>; Fedotova i drugi protiv Rusije, presuda Velikog vijeća, zahtjevi br. 40792/10, 30538/14 i 43439/14, 17. siječnja 2023., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-211016>; Buhuceanu i drugi protiv Rumunjske, presuda, zahtjevi br. 20081/19, 20108/19, 20115/19, 20122/19, 20129/19, 20134/19, 20140/19, 55037/19, 55041/19, 55045/19, 55047/19, 55049/19, 55051/19, 5926/20, 5948/20, 5965/20, 5985/20, 6013/20, 6034/20, 6046/20 i 6058/20, 23. svibnja 2023., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-224774>.
- 72 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 45. (opće pravo glasa), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 73 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 42. (pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 74 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 7., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.
- 75 Kazneni zakon (pročišćeni tekst), čl. 88. i čl. 89., Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>.
- 76 Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira (pročišćeni tekst), čl. 26. (nošenje i isticanje zastava stranih država na javnim okupljanjima), Narodne novine, br. 41/77, 52/87, 41/89, 55/89, 5/90, 30/90, 47/90, 29/94, 114/22, 47/23, <https://www.zakon.hr/z/279/zakon-o-prekršajima-protiv-javnog-reda-i-mira>.
- 77 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 13., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.
- 78 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 11., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.
- 79 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 14., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.
- 80 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 22., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.
- 81 Zakon o javnom okupljanju (pročišćeni tekst), čl. 18., Narodne novine, br. 128/99, 90/05, 139/05, 150/05, 82/11, 78/12, 114/22, <https://www.zakon.hr/z/444/zakon-o-javnom-okupljanju>.

-
- 82 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 43. (sloboda udruživanja), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 83 Zakon o udrugama (pročišćeni tekst), Narodne novine, br. 74/14, 70/17, 98/19, 151/22, <https://www.zakon.hr/z/64/zakon-o-udrugama>.
- 84 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 47., st. 1. (vojna obveza), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 85 Zakon o obrani (pročišćeni tekst), čl. 21.– 29, Narodne novine, br. 73/13, 75/15, 27/16, 110/17, 30/18, 70/19, 155/23, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/334/zakon-o-obrani>.
- 86 Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst), čl. 47., st. 2. (prigovor savjesti), Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14, <https://www.zakon.hr/z/94/ustav-republike-hrvatske>.
- 87 Zakon o obrani (pročišćeni tekst), čl. 35. i čl. 119., Narodne novine, br. 73/13, 75/15, 27/16, 110/17, 30/18, 70/19, 155/23, 136/25, <https://www.zakon.hr/z/334/zakon-o-obrani>.
- 88 Europska komisija za ljudska prava, Grandrath protiv Njemačke, odluka o dopuštenosti, zahtjev br. 2299/64, 23. travnja 1965., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73650>.
- 89 Xupoluto Tagma, „Collective Statement of Total Objection to Military Service“, The Anarchist Library, 19. veljače 2014., <https://theanarchistlibrary.org/library/xupoluto-tagma-collective-statement-of-total-objection-to-military-service>.

